

nézve. A Pott-hangoztatta jó tanács java-részben érdekelheti a román nyelvészeket is.

A szómagyarazattal szoros kapcsolatban tárgyalja Hasdeu a szokásokat és erkölcsöket is, nemkülönben a dako-román mythológiát is s ez által mindmégannyiszor áthidalja a román nyelvet a latinnal. Tárgyilagos eljárást akkor követne szerző, ha e kutatásokat a római régiségekre és mythológiára vonatkozó szűk körből a szláv-, görög-, esetleg magyarra is kiterjesztené, már t. i. a mennyiben ezekből kölcsönöztek, és jó szolgálatot tenne, ha a mű befejeztével ezen szokások, mythologiai képek magyarító helyére vezető szokat betűsoros jegyzékben csatolná a műhez, hogy az itt-ott szótszórt részletek egységes egészsze tömörülve, tiszta képpé alakuljanak.

IV. RÉSZ.

Ezekben óhajtottam rövid vonásokban a Romániában irandó nyelvtörténeti és etymologiai szótár eddig megjelent három füzetének tartalmát, a mű irányát, szerzőnek álláspontját és megtestesítendő elveit jelezni. Röviden óhajtottam kitüntetni, hogy Hasdeu képességében a román nemzet kellő garantiát lát és talált a nagy várakozásnak kielégítésére, szótára a jelen kor tudományosságának színvonalán áll; csak attól lehet tartani, hogy a Cihac-féle Scyllát elkerülendő, puristicus szenvedélyének hódolva, úgy fogja az Akadémia által kezei közé letett nyelvanyagot gyúrni, hogy a másik szélsőségbe, a még veszedelmesebb Charybdisbe esik.

Végre pedig rámutatni óhajtottam, hogy az *Etymologicum Magnum*ban szentélyt emelni készül a szomszéd ország, egy oly nemzet, melynek sajtója nyíltan elismeri, hogy irodalma csak utóbbi időben vett oly lendületet, minőt Magyarországon a magyar nyelv és irodalom a hatvanas években; szentélyt emelni készül az a nemzet, mely őszinte vallomással rója le az elismerés adóját e nyilatkozatban: *«Magyarország reánk nézve hosszú ideig volt a nyugati civilisationnak tükré, honnan reánk is áradt egy-egy megtört és halvány sugár»*.*)

*) *Convorbiri literare* 1886. Nro. 8, pag. 688.

A MAGYAR SZÓTÓK.

ÁLTALÁNOS RÉSZ.

SIMONYI ZSIGMOND

L. TAGTÖL.

BUDAPEST.

1888.

A magyar szótók.

Általános rész.

(Felolvasatott a M. T. Akadémia 1885 febr. 3-án és 1887. januárius 24-én tartott ülésében.)

A szótók története olyan tárgy, melynek a nyelvtannak legnépszerűbb részében, az alaktanban, alapvető fontossága van, a mennyiben a nyelvtani alakok képzése a szónak ragtalan alakjából vagyis a szótóból indul ki. Ha a szótók alakjait és történeteit sikerül pontosan megállapítanunk, akkor nagyon megkönnyítjük a ragok (és képzők*) alakjainak helyes fölfogását, ámbár természetesen az utóbbiaké viszont előmozdítja a szótók helyes megállapítását. A szótók tüzetes tárgyalásának, melyre készülök, általános részeit közlöm az itt következő két értekezésben, melyek elseje a tőnek régi véghangjával, másodika a töváltóadásoknak okaival foglalkozik. Legmesszebbvágó mozzanata a magyar szótók történetében az a tény, hogy a XII. század körül elveszett az összes ragtalan tőalakok végéről az ott volt magánhangzó. Az utóbbi körülményt összehasonlító nyelvészetünkben általán elfogadott ténynek tartottam, s alapul vettem alaktani dolgozataimban. Fölfogásomnak sok megtámadója akadt, de ezek közt Hunfalvy Pál úr volt az egyetlen, ki tudománya tekintélyét is latba vetthette: «Nyelvtudomány és Nyelvtanítás» cz. munkájában, melynek többi fejezetei is jobbára az én dolgozataim és elméleteim ellen fordultak. Ellenfelem

*) A ragos alakok főrészt tőnek, a képzős alakokét alapszónak nevezzük; pl. a *szavat*, *szót* tárgyesetekben a tő alakja *szav* és *szó*; a *szaval*, *szól* igékben az alapszó alakja *szav* és *szó*. A következő fejtegetésekben egyszerűség czéljából mellőzzük az „alapszó” kifejezést, s mindig csak a „tő” alakjáról szólunk.

tekintélye követeli, hogy elméleteimet behatóan védelmezzem, s az egyik vitás kérdésre nézve ezt a védelmet adja elő itt közölt első értekezésem. — A második azon általános okokról szól, melyek miatt a szótók a nyelvtörténet folyamában különféle változásoknak vannak kitéve. — A máskor következő értekezések a kötőhangzók s az egyes szótókatégoriák történetét fogják tüzetesen tárgyalni.

I. A tőnek régi véghangja.

A magyar nyelvnek ma mássalhangzón végződő szótócai is valaha általában egy-egy rövid magánhangzón végződtek. Ennek a tételnek négy bizonyítéka van, melyeket egyenként fogunk szemügyre venni: 1. a rokon nyelvek tanúsága; 2. a nyelvemlékek tanúsága; 3. a régi meghonosult szók bizonytsága; végre 4. az a negatív bizonyíték, hogy mai szóragozásunkban az úgynevezett kötőhangzó, mely ama tövégi hang maradványa, nem lehet csupán ejtéskönnyítő segédhang.

1. A rokon nyelvek tanúsága.

A fönnebbi igazság fölismerésére először rokon nyelvek megfigyelése vezette a nyelvészeket. Riedl Szende már 1858-ban (Magyarische Grammatik 50. l.*) úgy magyarázza a finn és magyar szóalak közti különbséget, hogy a finn nyelv, mint sok más esetben, úgy e tekintetben is, régiesebb a magyarnál. Ha a mi *hal* szavunk finnül *kala* vagy a mi *vér* szavunk finnül *vere-*, ez arra mutat, hogy ezek a szók az ugor alapnyelvben kéttagúak voltak, s csak utóbb rövidültek egytagúakká. Később Riedl Szende ismételve tárgyalta e kérdést, s mindig ugyanazt a meggyőződésedet fejezte ki. Magyar Hangtan című munkájában 94. l. így szól: «A mi a magyar nyelvnek a finn nyelvvel összehasonlításánál első pillantásra szemünkbe

*) Egyébiránt már Révainak is föltűnt az a különbség, melyet e tekintetben a magyar és finn szóalakok mutatnak, és ő is hajlandó volt megengedni, hogy pl. a HB.-beli *isemucut* valaha ragtalan alakjában is *ise* volt, mint a finn *isä*: «e, quod non repugno quondam et a nostris adjectum fuisse» Antiq. 138. U. o. 286. l. is fölteszi a lapp *muenje* s a m. *mennye-i* alapján, hogy a *menny* szónak valaha ilyen nominativusa is volt: **mönnye-*

ötlik, az a szótörzsek külső alakjának különbsége ezen két nyelvben. A finn törzsek t. i. rendszeren kéttagúak. . . Evvel ellenkezőleg a magyar szótörzsek rendszeren egytagúak, s kevés kivétellel, mássalhangzóval végződők; p. *kéz, tész, tél, egy* stb., melyeknek a finn *käsi, tulä, talci, yksi* stb. felelnek meg. Már innen is sejtetheti, hogy a magyar törzsek eredetileg szinte kéttagúak s hangzóval végződők valának, mely véleményt azonban a régi nyelvemlékek minden kétségen kívül helyeznek. . . «A véghangzónak ezen eltünése», így folytatja Riedl, «igen fontos fordulatpontot képez a magyar nyelv történeti fejlődésében, melynek több, olykor feltünő jelenetei csak ez által fejthetők meg». . .

Hasonlóképp nyilatkozik 1864-ben megjelent Magyar Nyelvtanában három helyen is (17. 28. 66. ll.) A véghang elveszésését szerinte annak súlytalansága, illetőleg az előző szótagnak erős hangsúlya magyarázza meg (28);*) egyes ragos vagy képzős alakokban megmaradását az fejtü meg, hogy ilyenkor «egy vagy több utána következő mássalhangzó azt az elköpástól megörizte» (66). Mind a két tétel annyira világos, annyira érthető, hogy a bővebb megokolást szükségtelennek tartotta. A mi a hangsúlytalan végmagánhangzó elveszését illeti, erre számos példát találunk a legkülönbözőbb nyelvekben. A franczia azt mondja *mer, fer, chaud* e h. *mare, ferro, cal(i)do*; az angol azt mondja *cat, rat*, míg a németben most is megvan a teljesebb *katze, ratze* v. *ratte* alak; viszont a régibb *herre, grise* a mai németben már *herr, greis*. Abban sincs semmi nehézség, hogy a finn nyelv a legtöbb esetben megörizte azt a súlytalan hangot. Épp úgy megörizte a véghangot az imént idézett példákban az olasz és német nyelv a franczia s az angol nyelvvel szemben.

Újabban Riedl Szende tételét különösen Budenz József fogadta el és alkalmazta sikeresen az ugor szóalakok elemzésében. Az imént megjelent összehasonlító ugor alaktanban a többi közt azt mondja e tárgyról: «A teljes szótó meghatározása kivált azért fontos, hogy a hozzá, mint alaptöböz tartozó származott tökben a valódi képzörészt helyesen elválaszthassuk, ill. meghatározthassuk, P. a magyar *hal* piscis-nek teljes tjeje *hala* szerint (*halat, halak, v.*

*) Ugyanígy magyarázza legújában Winkler, Das Uraltaische und seine Gruppe, (1885) 74. 77.

ő, finn *kala*) a *halas* származékban nem *-as* (*hal-as*), hanem *-s* a képző (*hala-s*). Az *ad-ni* dare igének teljes töje *ada-* v. *ado-* lévén (v. ő, finn *anda-*), az *adó*, *adás* származékokban nem lehet az egész *-ó*, *-ás* a hozzájárult képzőrész, hanem ezen *ó* meg az *-ás*-nak *á*-ja magában foglalja még az *ada-* v. *ado-* tö végvocalisát is. — Budenz is olyan kétségtelennek tartja ezt a dolgot, hogy bővebb megokolásába nem bocsátkozik.

Hunfalvy Pál úr azonban tagadja a tétel helyességét. Ő tagadja a finn alakok eredetibb voltát; tagadja, «hogy a magyar nyelv a finn-nél ifjabb vagy neki épen fiya volna», s azt mondja: «az egyik nyelvnek a másik előtt való korbéli elsőségeről mitsem tudok». (Nytud. és Nytan. 5.) Ő azt állítja, hogy «a finn *kala*, *vere*, *talve* stb. kéttagú szók egyenlő korúak, egyenlő jogúak s egyenlő jelentésűek a magyar *hal vér tél* s a vogul *kul vur tal v. tel* szókkal.» (U. o.) Végre azt mondja: minthogy a «rokonságnak közelebbi izében áll a magyar a vogulhoz, osztjákhoz, mintsem a finnekhez: ez okból a magyar *hal* szót legelőbb a vogul *kul*, *zul*, az osztják *zul*-hoz hasonlítom, s azután a finn *kala*-hoz.» (15. l.) — Lássuk ez ellenvetéseket egyenként.

1. Hogy a magyar a finn nyelvnél ifjabb vagy neki épen fia volna, azt újabb időben alig állította valaki. Voltak ugyan, a kik a finn nyelvet az urali nyelvek szanszkritjának nevezték, és Hunfalvy Pál maga is azt vallja, hogy «régiesebb állapotú a finn nyelv» (5. l.); de valamint a szanszkrit nyelv nem szülője a görögnek vagy latinak, ép oly kevésbé szülője, hanem csak testvére a finn nyelv a magyarnak. Magából abból, hogy az egyik nyelv egészben véve régiesebb, mint a másik, még soha sem következik, hogy valamely adott esetben is épen az a régiesebb nyelv őrizte volna meg az eredeti alakot. Így p. az ősrégi szanszkrit némely tekintetben, természetesen a magánhangzók minőségére nézve, messzebb eltávozott az indogermán alapsnyelvtől, mint a mai görög vagy a mai olasz nyelv.

És valóban, senki sem állította, hogy a *kala* alak csak azért volna eredetibb, a *hal*-nál, mert a finn nyelv más tekintetben is régiesebb. Ezen állításra csupán a következő alternatíva megfontolása vezetett: vagy az egytagú alak az eredeti, s akkor a finn nyelv hozzátett a szó végéhez egy magánhangzót; vagy pedig a kéttagú alak tartotta fenn az ősi kiejtést, s akkor a magyar nyelvben elenyészett egy magánhangzó a szó végéről. Az utóbbi föltevést azért

fogadtuk el, mert a szóalakoknak rövidülése mindennapi jelenség minden nyelvben, nevezetesen a hangsúlytalan szótagokban; holott az ellenkezőre, hogy t. i. valamely nyelv minden szó végéhez egy magánhangzót ragasztana, sem példát, sem okot nem találunk. Megtörténik ugyan némely nyelvben — p. a finben s a sinai nyelvben — hogy számos idegen szót egy-egy hangzóval megtold; de ezt csakis azért teszik, mert az illető nyelvek szavainak óriási többsége máris magánhangzón végződik.

Ugyde talán nincs is szükség az említett alternatívára. Azt mondja ugyanis Hunfalvy úr:

2. «A finn *kala vere* kéttagú szók egyenlő korúak, egyenlő jogúak a magyar *hal vér* szókkal.» — Ezt nézetem szerint csak a következő föltevés mellett mondhatjuk: Volt egy idő, mikor se finn nyelv nem volt, se magyar nyelv nem volt, hanem mind a két nép ősei egy és ugyanazon nyelven beszéltek. De már akkor voltak abban az egységes nyelvben — mint minden nyelvben vannak — bizonyos nyelvjárási különbségek, melyek aztán alapul szolgáltak a hét ugor főnyelv külön-külön egyéni fejlődésének. Ezen nyelvjárási különbségek egyike abban állhatott, hogy azok, a kik az ugor alapsnyelven beszéltek, a nyelvterületnek egyik részén azt mondták *kala vere*, a másik részén azt mondták: *kal vér*. Az egyik kiejtést aztán megőrizte a finn nyelv, a másikat a magyar.

Ez az okoskodás teljesen kifogástalan volna. Csak az a kérdés, nem forog-e fenn valamely körülmény, mely a jelen esetben kétséssé teszi. Véleményem szerint van egy kérdés, melyre e föltevés mellett lehetetlen volna a felelet. A kérdés ez: *Honnan van, hogy az ugor nyelvek közt találkoznak olyan párok, melyek különben minden tekintetben legközelebb állanak egymáshoz, sőt egymástól csakis dialektusok módjára térnek el, s mégis — vagy rendszeren, vagy legalább sok esetben — egyik a magánhangzós, másik a mássalhangzós szavéget mutatja?*

Lássuk ezt példáknban.

Az észti nyelvet a legszorosabb rokonság kapcsolja a finnhez, úgy hogy jóformán dialektusának mondhatjuk; hasonló vagy még szorosabb kapcsolatban áll az irodalmi, illetőleg nyugati finn nyelvvel a liv, vepsz és karjalai nyelv. Már pedig ha összehasonlítjuk ezeknek szavait, azt látjuk, hogy az észti, liv és vepsz számtalan

szót mássalhangzón végez, a hol a finn nyelv s a karjalai nyelv-járás azonfölül egy magánhangzót tüntet föl. Így p.

finn *lintu* madár, karj. *lindu*: — ész. liv és vepsz *lind*,
finn *sulka* toll, karj. *šulga*: — ész. *su'g*, vepsz *su'g* v. *su'g* stb.
finn és karj. *silmä*, *šilmä* szem: — ész. és vepsz *silm*;
finn és ész. *vanha*, *vana* vén: — vepsz *vanh* stb.

A mordvinnak két nyelvjárása van: a moksa és az erza. «Némely névszótöknök a moksa-mordvinban mássalhangzón végződik az egyes-számi nominativus alakjok, míg az erza-mordvinban még egy vég *o*-t mutat föl.» (Budenz mordv. nyt. 5.) Példák:

moksa-m. *kud* ház: — erza-m. *kudo*;
» *al al*-(ja): » *alo*;
» *ftal* hátulsó: » *udalo*;
» *numil* nyul: » *numolo* stb.

A lapp nyelvnek svédországi dialektusában rendszeresen megvan a tövégi magánhangzó, míg p. a kildini nyelvjárásban soha sincs meg. (L. Halász: Orosz-lapp nyelvtani vázlat, NyK. XVII:3, 4.) Példák:

svéd-lapp *namma* név: — kild. *nomm*;
» *muora* fa: » *mürr*; stb.

A vogul és az osztják nyelv egymásnak édes testvérei, s itt is találunk akárhány szópárt, mely szintén úgy viszonylik egymáshoz, mint az előbbieik; csak hogy itt már nem látjuk az eddigi szabályosságot, mert a hosszabbalak majd a vogul nyelvben, majd az osztjákban tűnik elő. Példák:

vogul *su*, *sü* bot: osztj. *sava*, *sora*, *seu*;
» *kar* kő: » *kevi*, *keu*;
» *tél*, *tel* tél: » *tede* stb.
» *ari*, *āri* sok: » *ar*, *ār*;
» *kara* gyér: » *zar*;
» *čuri* zacskó: » *čir*;
ész. vg. *kauli* kötél: » *kel* *kol* stb.

Ha tovább menve, összehasonlítjuk az északi vogul nyelv-járást a kondamelléki vogullal, ugyanolyan megfeleléseket találunk s itt is majd az egyik, majd a másik nyelvjárás mutatja a teljesebb szóalakot. Példák:

ész. vg. *kärä* ma puszta föld: kond. *čar* *ma*
» *koti* ki, mely » *čot*
» *kuri* kép, alak » *čor*
» *kuri* oldal » *čur* vég, határ
» *nänki* magad » *nak*
» *tanki* maguk » *tank*
» *avi*, *au* ajtó » *av*
» *käsi*, *käs* öcs » *kač*
» *mulä* vendég: » *muj* stb.
» *lam* szűnyeg » *lomi*
» *päs* köszöntés » *pače*
» *pät* vég » *päte*
» *put*, *pöt* fazék » *pute*, *put*
» *pär*, *per* vissza » *pari* stb. stb.

Ide tartoznak egyes szóképzési alakok. P. a m. *ü* *ü*-féle melléknév-nek a kondai vogulban csak *-p* a képzője (*šam-p* szemű), ellenben az északi vogulban majd *p*, majd *pe* (*korom lat-pe sas* háromrétű nyírhéj); az infinitívus végzete amabban *-uče* (*oluvče* lenni), emebben *-ungve* (*olungve*) stb.

Ugyanilyen észleleteket tehetünk az osztják nyelven belül is: hogy t. i. vagy két nyelvjárásban, vagy egy és ugyanazon nyelv-járásban él még mind a két alak. P. a bot *sova* v. *seu* (e h. *sev*), a kő *kevi* v. *keu*, az ajtó *ovi*, *ovi* v. *or*, a sógor *kida* és *čil* (vogul *kil*) stb. Az *ü* *ü*-féle képző itt is majd *p*, majd *pa*: *šalim-pa* v. *šalmap* nyelví, *veš-pa* v. *vesip* képi, arezü stb.

A többi ugorságból is idézhetnék sok példát arra, hogy egy és ugyanazon nyelvjárás is egy-egy szónak majd teljesebb, majd rövidebb alakjával él. Így magában a svéd-lapp nyelvjárásban az ajtó neve majd *ukse*, majd *uks*; magában a cseremiszenben a kő neve majd *küä*, majd *kü* stb. De nem akarom a példákat szükség nélkül szaporítani.

Már ennyiből is világos, mennyire tarthatatlan H. P. úr tétéle a két alaknak egykorúságáról. Mert ha az egymáshoz legközelebb álló nyelvekben és nyelvjárásokban, sőt egyazon nyelvjárásban is annyiszor látjuk egymással békésen megférni a hosszabb és a rövidebb alakot: akkor lehetetlen föltennünk, hogy ez a kétféleség már az ugor alapnyelvben dialektusi különbséget állapított volna meg. Akkor azt kellene hinnünk, hogy eredetileg a moksa-mordvin köze-

lebb áll az osztjákhoz, mint a finnhez, sőt az erza-mordvinhoz, mert az első két nyelvben a *hás* neve egy tagú (*kul* és *γət v. kat*), a másik kettőben kéttagú (*kudo* és *koto*). Vagy p. azt kellene hinnünk, hogy az észti, vepsz és lív nyelvekhez közelebb állnak az orosz-lapp és vogul nyelvek, mint a finnhez és a svéd-lapphoz, sőt mint saját magokhoz, mert az első három nyelvben a madár (ill. *lúd*) neve egytagú: *lind*, míg az utolsó kettőben kéttagú: *lintu*, *lodde*, sőt magában a vogulban is megvan még *lunt* mellett *lonta*, s magában az orosz-lappban is *lont* és *lonte*. Ha ezeket nem akarjuk hinni, a minthogy nem is hihetjük, akkor még csak az a kibúvó maradna hátra, melynek valószínűtlenségéről már szóltunk: hogy egyes nyelvek egyes szótakat újabb korban toldottak meg azzal a véghanggal. De még ha ezt elhíhetnők is, akkor is megfejthetetlen találkozás volna, hogy p. az osztják nyelv a *bot* nevét épen *a*-val, a tél és kő nevét pedig épen *e i* hanggal toldotta meg, úgy hogy az illető szók (*sova*, *tede*, *kivi*) most egészen a megfelelő finn szókhoz hasonlítanak (*sauva*, *talve*-, *kive*-, nom. *kivi*). Mindezt csupán csak az a föltevés magyarázza meg, hogy ezek a magánhangzók eleinte mindezen nyelvekben megvoltak, s csak később veszték el a nyelvfejlődésnek természetes rövidítő irányánál fogva, s a jelen esetben különösen a hangsúlytalanság, illetőleg a megelőző erős szóhangsúly hatása alatt. Megerősít bennünket ebben az a tény is, hogy a mordvin nyelvben — hol nem olyan uralkodó törvény az első szótag hangsúlyozása, mint mi nálunk vagy a finnknél — az olyan szókban, melyek a második szótagot hangsúlyozzák, egészen közönséges a háttérbe lépő első magánhangzó elejtése.

3. Azt mondja Hunfalvy P. úr: minthogy a magyar nyelv közelebb rokona a vogulnak, osztjáknak, mintsem a finn nyelvnek, «ez okból a m. *hal* szót legelőbb a vogul *kul*, *γul*, az osztják *γal*-hoz hasonlítom, s azután a finn *kala*-hoz.» Erre mindenek előtt azt felelhetnők, hogy szorultságunkban igaz, hogy legelőbb a testvérünkhöz folyamodunk tanácsért vagy segítségért, de bizony ha hiába kereskedtünk nála, elmegyünk aztán más jó barátunkhoz is. Hiszen H. P. úr is megengedi idézett szavaiban, hogy «azután a finnhez» fordulhatunk fölvilágosításért. Ennek elmulasztása, kivált oly esetben, melyben a vogul és osztják csak úgy rászorúl a segítségre, mint a magyar, valóságos módszeres hiba volna. Hadd idézzek

erre nézve egy pár példát: úgy sem fölösleges mi nálunk néha a nyelvhasználatnak módszeréről is beszélni.

Mikor Vámbéry Ármin hozzáfogott ahhoz, hogy a magyar nyelvet megint egyszer megtegye töröknek, zavarban volt annyiban, hogy az ugor nyelvekről még nem létezett összefoglaló, összehasonlító nyelvten. Zavarából az a sokszor emlegetett állítás mentette meg, mely szerint az ugor nyelvek közül a vogul áll legközelebb a miénkhez. Így aztán legkényelmesebb volt neki a többi ugor nyelvet mellőzni és egyszerűen Hunfalvy Pál vogul nyelvtenével összehasonlítani a magyar grammatikát. Sikerült is ily módon kimutatnia, hogy p. a magyar infinitívus *-ni* képzője sokkal jobban hasonlít a török *-mak nek*-hez, mint a vogul *-uyc*-hoz. Midőn Hunfalvy P. úr e fejtegetést olvasta, valószínűleg bosszankodott, és méltán; mert eszébe juthatott Révai, ki nyelvtenében már nyolczvan évvel ezelőtt előadta, hogy a magyar infinitívusnak pontosan megfelel a zürjén és votják nyelv *ni*-végű infinitívusa. Ebből kettő a tanulság. Először, hogy a kik a magyar nyelv elemzéséhez vagy hasonlításához fognak, jól tennék, ha néminémiképen ajó öreg Révait is figyelmökbe vennék. Másodszor, hogy a ki nyelvünknek a többi ugor nyelvekhez való viszonyát tisztán akarja látni, nem szabad a legközelebb álló vogul nyelvre szoritkoznia.

Lássunk még néhány ilyen esetet.

A kiáltást a vogul *ajgel*-nak, az osztják *ajkel*-nak nevezi, s ugyanezt a fogalmat az észti és mordvin a *vaigel* szóval fejezi ki. Nem kell-e ezeket a szót összehasonlítani s egynek tartanunk, annak daczára, hogy a jelen esetben a magyar nyelv nem csatlakozik a vogul-osztjákhoz, mert az idők folyamában elvesztette e szót?

A magyar *kacsontást* régóta a finn *katso* 'nézni' igével tartják egynek, ámbár a vogulban s osztjákban elenyészett ez a szó.

Az éjszakai vogul nyelvben a vérnek *kelp* a neve; ezt maga H. P. úr egyeztetette a hasonló jelentésű svéd-lapp *kiäl*-lel. Pedig a magyarban semmi nyoma e szónak.

Ilyen példát még százával idézhetnénk a szófejtés köréből, de e helyett még egy nyelvtani dolgot említek. Az a «hires» hangzóilleszkedés, mint H. P. úr könyvének 8. lapján nevezi, s melyről azt mondja, «ország-világ tudja», hogy ez adja meg «a magyar, finn, török nyelvek általános morfológiai jellemét»: nos, ez a hires hangrendi illeszkedés nincs meg sem a vogul, sem az osztják

nyelvben; nyoma is alig maradt! Már most melyik a hihetőbb föltevés: az-e, hogy mikora magyar-vogul-osztják még egy nyelv volt, ebben még nem volt hangzó-illeszkedés, s ez a magyarban csak azóta fejlődött olyanná, a milyen a finn nyelvben is van? vagy pedig az, hogy ama közös korban megvolt még, 's a magyarban meg is maradt, míg a vogul-osztják elvesztette, csak úgy, mint a zürjén-votják és a lapp nyelv? Azt hiszem, fölösleges e kérdésre felelnem.

Világos tehát, hogy ha a vogul-osztják nem adhat elegendő fölvilágosítást, elmehetünk egy házzal odább, elmehetünk a rokonságnak távolabb álló tagjaihoz is, hogy vallatóra fogjuk őket nyelvünknek régi történetei felől. És ha azt látjuk, hogy nyelvünk vagy bármely más ugor nyelv a finn nyelvvel egyez meg olyan dologra nézve, melyet újkori fejlődésnek s véletlen találkozásnak nem nézhetünk: akkor az egyezést csakugyan ősréginek, az ugor alapnyelv maradványának kell tartanunk, ha nem őrizte is meg az illető nyelvnek legközelebbi rokona.

Sőt tovább megyek. Ma már kevesen kételkednek abban, hogy az ugor nyelvcsalád a nagy altaji nyelvcsalád öt tagjának egyike. Már most arra a tárgyra térve vissza, mely jelenleg foglalkoztat bennünket: ha a fent idézett szóegyezésekben a véghangzónak több ugor nyelvben egyező megvoltát véletlennek nézünk, a véletlen játékokat még sokkal messzebb ki kellene terjesztenünk. Van ugyanis számos ugor szó, melynek bizton fölismérhető rokona megvan a szamojéd, török-tatár, mongol, mandsu nyelvekben is, még pedig szintén avval a szóvégi magánhangzóval, vagy néha az egyik nyelv-járásban azzal, a másikban már a nélkül. Példák:

hal: finn *kala*, lapp *kvele*, *quolle*; — osztják-szamojéd *kuele* stb.

finn *küsi* tanne (mordv. *kuz* stb.) — osztják-szam. *käde* és *küt!*

hab: vepsz *kobe* stb. — jurák-szam. *hamba*;

jó (rég. nyelvünkben a. m. folyó): finn *joke-juka* (zürj. *ju* stb.) — jurák-szam. *jaha*, jeniszej-szam. *joha*;

(*ideg*:) finn *jänti*, osztj. *jinda* (vog. *jän*); — tawgy-szam. *jenti*;

finn *soro* esőesöpp, vizehólyag (votj. *sor* eső); — sham. *soro*, *sare* eső;

kér (*agy-kér*, *haskér*, *kéreg*): finn *keri* (mordv. *ker*, vog. *kēr*); — tatár *keri* (Donner szerint);

finn *kieli*, lapp *kiella* nyelv; — mongol *kele*;

finn *kuoppa* kis gödör (votj. *gop*, l. Donner Wörtb. 277. sz.); — mongol *ghaba* grube; török *keba* höhle stb. stb. —

Egyébiránt, mindezeket mellőzve is, ha csak a vogul és osztják nyelvekre szorítkozunk, akkor sem kapunk más feleletet a mi kérdésünkre. Mert a mi a mi nyelvünkben olyan ritka jelenség, arra a vogulban és osztjában épen sok példát találunk: hogy t. i. a régi véghang mai napiglan meg van őrizve. Az előbbi összeállításokban azért idéztem többet a vogul-osztjából, mint a többi nyelvekből. Itt még csak néhányat említek azon megjegyzéssel, hogy számukat könnyen lehetne szaporítani:

négy: osztj. *üeda*, vog. *üülä*, *nüle* (finn *neljä*);

ös: vog. *aže*, osztj. *azi* (finn *isä*);

ló, *lú*: vog. *lū*: osztj. *lovi*;

kés: vog. *käsi*, *käsäj*; osztj. *käzi*, *keže*.

Növeli e bizonyítékok erejét még az, hogy némelyeknél az okát is megmondhatjuk, mért maradt fenn a véghangjok inkább, mint más szóké. Hogy p. a *tél* és *négy* az (Irtis melletti) osztjában *tede*, *toda* és *üeda* s az északi vogulban is *teli-üülä* maradt: annak az az oka, hogy a véghang előtt eredetileg két mássalhangzó volt, mint a finn *talve*-és *neljä* bizonyítja. A *kés*-ben meg a szóvégi magánhangzó után volt még egy mássalhangzó, mint a vogul *käsi*, *käsäj* mutatja; e szerint a mi *kés*-ünk valaha **kési*, sőt **késej* volt, úgy mint p. a *mez*- ebben: *mez-telen*, *mezi-telen*, *mezej-telen*.

2. A nyelvemlékek tanúsága.

Már Riedl Szende megmondta Magyar Hangtanában 94, hogy az eredeti véghangzóról való „véleményt a régi nyelvemlékek minden kétségen kívül helyezik. A Halotti Beszédben, a legrégibb oklevelekben, Anonymusnál... sok törzsnél véghangzót találunk, hol az mai napig egészen eltűnt. Így H.B. *mige*, ma *még*; *ise*, ma *ös*; más emlékekben: *Zulta*, ma *Zsolt*; *Obada*, ma *Abád*; *Ete*, ma *Ét*; *Sapi*, ma *Sáp*; *Sari*, ma *Sár*; *Zobolsu*, ma *Szabolcs*; *Zuardu*, ma *Szoárd*; stb. Így Anonymusnál: *almu*, a Képes krónikában *alm*, ma *álm*; u. o. *zerelmu*, Münchener codexben *szerelem*, ma *szerelem* stb.” (Így M.Nytan 17, 28.) — Toldy Ferencz e véghangokat kihangzásoknak nevezte — a mi csak a német *auslaut*-nak rossz fordítása volt — és a nyomtatásban apróbb betűkkel jelölte,

mint lényegtelen hangokat (v. ö. Magy. Nemz. Irod. 2. kiad. I: 124 s köv. ll. s egyebütt). Mégis azt vallotta, hogy az ó-magyar nyelvre nézve «jellemzők a kihangzások, pl. *gimilci, almu, zerehmu, Zenuholmu, nagu aruk*... De ezek korán kezdtek kiavülni, s a közép-magyarban már csak néhány, az új-magyarban még kevesebb szóra szorítottak.» (M. Nemz. Irod. Tört. rövid előadásban 2. kiad. 21.) A közép-magyar nyelvről azt mondja: (u. o. 31) «A kihangzások szinte egészen kiavülnak, csak néhány helyt maradtak fenn, mint ezekben: *nemberi, sari* (ma *saru*); *hio, hiu, vio, iu* (új-m. *hi, vi, i-szik*), még pedig ragozott állapotban is: *hioni, hiuti, iuttok* (azaz *hini, hitt, isztok**)» — Hunfalvy Pál úr is az írta 1864-ben Ny. Közl. III: 260: «A mai *álom* Anonymus idejében *alm* volt egy utóhanggal, mely most elveszett. Így volt *Tasu*, ma *Tas* stb.» Ezt másképp nem lehet értenünk, mint hogy Anonymus idejében valóban így ejtették e szót: *álm*, *Tasu*. Én legalább nem tudok képzelni olyan utóhangot, a mely nem hangzik. E szerint tehát nyelvemlékeink is azt vallják, hogy volt azelőtt szavainknak egy véghangzójuk, vagy mondjuk utóhangjok, mely később elveszett. — H. úr maga 1856-ban (tehát Riedl előtt) még nyelvtörténeti tények nélkül is helyreállíthatónak tartotta a régi véghangot, mert a *bötü* szóról azt írta: «Ez tiszteletes régiségünk maradványa, mely az utóhangot megőriztette s kicsinyítője a *botu*-nak, melyet most csak *bot*-nak ejtünk.» (M. Nyelvészet I: 169.) Ugyanő még 1866-ban is azt írta: «Hiába tagadjuk a Tem. Beszédbeli *isemucut* azonosságát a finn *isä*-vel; és nagyon megörült, midőn egy régi oklevélben ezt a szót találta: *churchu-feu*, sietett is ezt a finn *kurkku* szóval azonosítani s a HB. *turchucut* szavát így elemezni *turchu-cat*, nem törődve azzal, hogy a vogul-osztjókban nem *k*-val kezdődik a szó hanem *t*-vel, mint a magyarban (l. Ny. K. V: 257, 258).

Ma azt mondja H. úr: «Tagadhatatlanul áll, hogy az Anonymus és régi oklevelek írása sok szót utóhanggal mutat fel s ez a tünemény talán a kiejtésből magyarázható. Egyszer mult nyáron egy béresem fiját olvastatám, mert kíváncsi valék, tud-e már olvasni, minthogy iskolába jár. S íme a fiú a mássalhangzón végződő szót mind egy utóhanggal ejtette ki, p. *bab-u, öt-ö, tehén-e* stb.

*) Az utóbbi példában nagyon tévedt. Előfordul ugyan *iütök* de ez a. m. *iütök*.

Nem ez-e az Anonymus és a régi oklevelek kiejtése? (Nytud. és Nytan. 6.) Mindenesetre meglepő magyarázat. Legmelegebb benne az, hogy H. úr — jeles pedagógus létére — meg volt lepve, midőn a béresfiút így hallotta olvasni. Vagy valóban nem hallott volna H. úr soha elemi tanulót sillabizálni? Azt kell hinnünk, nem, legalább azóta nem, mióta a hangoztató módszer divik. A gyermek, a ki ma írni olvasni tanul, eleinte nem is csak a szó végéhez teszi azt a segédmagánhangzót vagy inkább hangzóféle nyögést, hanem hozzáteszi minden mássalhangzóhoz; *bab* helyett azt olvassa p. *b^uab^u, tehén h. t^éh^één^e* stb. Azon egyszerű oknál fogva, mert még nem olvasván folyékonyan, nem ejti együtt az egész szóttagot, hanem minden betűt külön olvas s a mássalhangzókat természetesen csak egy-egy rövid magánhangzó segítségével mondhatja ki. Nézetem szerint tehát nem lehet ebből a sillabizáló kiejtésből hímet varrni az élő beszédre, a felnőttek beszédére, sőt még a gyermekére sem. Én legalább bizonyosnak tartom, hogy ugyanaz a béres gyerek, kit H. úr ilyen módon megörökített, mikor nem sillabizál, hanem az anyjával vagy pajtásaival beszél, nem mondja azt, hogy *babu, ötö, tehéne!*

Egyébiránt H. úr maga sem lehetett meglegedve ezen magyarázatával, mert u. o. másikat is keres. Említi ugyanis, hogy a vogul nyelv is *tal-taj* helyett azt mondja *tal-e-taj* (tél-nyár = esztendő), *uj-kul* helyett *uj-e-kul* (vad-hal = mindenféle vad), továbbá hogy a vogul énekekben ilyenek is olvashatók: *tal-e sät, taj-e sät, öt-e sät* hét tél, hét nyár, hét éj. S az utóhangról azt mondja: «A vogulban a nyelvnek trochaeusi lejtésre való hajlandóságának merem tulajdonítani.» «A vogul mondák költői előadásában láthatók az érintett utóhangok, azért méltán tulajdonítom ezeket a nyelv trochaeusi lejtésének.» «A magyar nyelvnek is hajlandósága van a trochaeusi lejtésre: vajjon nem ennek kell-e az *álm*-féle alakokat tulajdonítani, valamint *ast-at, est-et, öt-et* féleket is.» Tegyük hozzá, hogy egy-két codexünkben az *ö* névmásnak kétagú többes száma is van: *ökek*, hogy a göcseji nyelvjárás a *pár* accusativusát is így ejti: *pártot*, s a *jó* és *szép* középfokát így: *jobbabb szebbebb*. Mindezt azonban nem annyira a trochaeusi lejtésből kell magyaráznunk, mint inkább abból a rendes batásból, melyet az alakoknak többsége a kisebbségre gyakorol. Az egytagú névszók tárgyesete, többese és középfoka rendszeren kétagú, azért válnak az említett

egytagúak is, legalább némely nyelvjárásban, kéttagúakká. Ugyanazért lett a régi *ázt, gyónt* stb. mivellető igékből, szintén pleonaszussal, *áztat, gyóntat* stb. Hasonlóképp bővíté p. a göcseji ember a trochaeusi *messzebb* alakot s azt mondja: *messzelebb*, csupán azért, mert a *közelebb* is háromtagú.*) — Okleveleinkben is sok olyan szóalak van, melynek véghangja — ha toldaléknak nézzük — éppen trochaeust rontott volna el; ilyenek p. *Szobolcsu, tanácsu, Kengyelü, fehérü, vendégü* stb. — Hogy pedig a vogulok épen az énekekben ejtenek néha hosszabb szóalakat, azt sem kell a költői szabadságnak fölrónunk, melylyel a népköltés úgy sem igen szokott élni. Sokkal egyszerűbb volna az a magyarázat, hogy az énekekben némely szóknak épen régiebb, teljesebb alakját őrizte meg a ritmus, ha azt nem látnók, hogy a *tale sät*-félemben a magánhangzó épen elrontja a trochaeust. Azonban az énekek a népnek nyelvemlékei; s a régi népballadákban, sőt gyermekdalokban is nem csak alakokat, hanem egész szokat és szerkezeteket is találunk olyanokat, hogy a közönséges folyó beszédből rég kiavultak. Különben láttuk már, hogy a vogul nyelv sok más esetben is megőrizte a szövegi hangot.

Azt hiszem tehát bátran föntarthatjuk azon árpádkori adatok bizonyító erejét is, melyek közül a legbiztosabbakat «A régi nyelvemlékek olvasásáról» irt értekezésemben (Bpest 1880.) állítottam össze.

H. úr egy közelebb megjelent cikkében (Egy. Philol. Közl. IX:12) azzal a kifogással mellőzi az árpádkori okleveleket, hogy «az oklevelek írói és kiadóji, nem tudjuk, kiesodák, magyarul tudók voltak-e mind, vagy legalább többnyire.» Ez a kifogás azoknak a véleményét juttatja eszünkbe, a kik szerint a Halotti Beszédet is s általában az írott nyelvemlékeket magyarul nem tudottótok írták, a kik tehát semmit sem bizonyítanak a mai nyelvvel szemben. Pedig a HB.-re H. úr is hivatkozik, és cikkében csakis ezt és a Bécsi s Münchener codexeket veszi vallatóra. Már tavali könyvében is (6) a HB.-re hivatkozva mondta, hogy az Anonymus és az oklevelek kiejtése «nem általános vala»; mintha ez bármely tekintetben csökkentené ezeknek bizonyító erejét. A göcseji nyelv-

*) Hogy aztán néhol ezt mondják *közebb* (v. ö. Budenz-Album 163), az csak utólag történt összevonás.

járásban a *-vel* névrag *v*-je soha sem illeszkedik más-hangrendi magánhangzókhoz, s ezt okvetetlen a régi állapot megőrzésének kell tulajdonítanunk; pedig ez a kiejtés annyira nem általános s olyan régen elenyészett a köznyelvből, hogy már a HB.-ben is illeszkedik a *vel* rag: *haláláat*. Különben a HB.-nek egy pár alakjára még visszatérünk később.

A legrégebb bibliafordításról azt állítja (Philol. Közl. 9), hogy nincs benne teljesebb igető. Azt mondja: «Legalább én nem talállok teljesebb tőt: de lehet, hogy mégis van, csak én nem veszem észre. Tehát egy-egy tizedet ígérek annak, a ki nekem a Münchener és Bécsi codexekből egy-egy teljes tőt hoz elő.» Nem mintha a tizesre akarnék számot tartani, hanem csak azért, hogy a tisztos régiségről némi részben levonjam a feledés fátylát, idézem a következő teljes tőket:

reio, azaz *rėjo* a. m. ri; a Bécsi c.-ben kétszer fordul elő: «*reio* monnal orozlan» quasi leo rugiet 197. l. Hoseas 11:10; és «*vr syonból reio* es Ihrmlből ágga ó zauat:» Dominus de Sion rugiet 210. l. Joel 3:16. — Hasonlóképp a Döbrentey c.-ben 522: «minem *reio* bial?» numquid rugiet?

riu: a Bécsi c.-ben kétszer a 162. lapon: «*riu* ó ereieuel . . . es *riu* ezfek kirala ellen:» concreditur cum robore ejus . . . et pugnabit adversus regem Aquilonis, Dániel 11:10, 11; — hogy ezt itt így kell olvasni, *u*-val, nem *v*-vel (*vie*), azt bizonyítja: 1. az előbbi *rėjo* alak; 2. hogy ugyancsak a B. c.-ben ezek az alakok is előfordulnak: *vionod, vionanac, vyouan*, valamint p. *reio* mellett ez is: *reionac* 112; — végre 3. hogy több mint száz évvel utóbb is ezt olvassuk még Heltai G. krónikájában 966: «ki erősen *vigu* vala» (v. ö. perf. *viut* u. o. 54).

hiu a. m. hí, vocat, négyszer fordul elő Sylvesternél; hogy pedig nem *hiv*, hanem valóban kéttagú *hiu*, azt kétségtelenné teszi a versmérték, mert egyszer pentameterben, háromszor hexameterben használja: «hütre *hiu* mind, hogy senki se mentse magát» Régi M. Költők II:133; «hütre *hiu* Sául csudakippen tíged az isten» 139. (17. és 43. sor, és 140:51. vers; v. ö. u. o. 439 Szilády jegyzetét; a perfectumban is van *hiutt* Sylvesternél és másoknál; sőt az imperativusban is találunk ilyen kéttagú alakot: *heiu*, azaz, «hij, voca» AporC. 63. v. ö. föntebb *reionac*.)

sivu a. m. sí: «rettenetesen *sivu* vala» Nagy Sándor hist. 1627. Bb.

Hogy semmi kötségünk ne maradjon ez alakokra nézve, megemlítem, hogy az ilyenek még ma is élnek, sőt általánosak a székelységben: *hivu*, *szivu*.

Feltűnő, hogy H. úr az Ehrenfeld codexet mellőzi, pedig ez mindenestre régibb a Bécsi és Müncheni codexnél. Az Ehrenfeld c.-ben pedig találunk egy jó esomé alakot, mely egy-egy magánhangzóval hosszabb a mainál. Ilyenek pl.

ehsege éhség 62; *olyw nagy* oly nagy 12; *kewlewme kylemb* *felbelew* különb k. felből 25; *eleztebe* prius 15, primitus 67 (többször *elezteb* 2, 66, 117 stb.); *anagya* avagy 136; — *kyke* kik 83; *ewke* ök 105; — *ystente* istent 48; — *kyuanatuala* kívánattal 24; *eucl napuala* éjjel-nappal 55; *alamyznanala* 83; ragok előtt: *ege-be* égbe 132; *zolgalato-nak* szolgálatnak 73; *neppekke-nek* népeknek 56; *kwnezeseke-uel* könyvezésekkel 53; igealakok, kivált imperativusok: *yewue*: veniet 62; — *zolyw* szólj, loquere 9 kétszer; *valya* vallj, habeas 49; *monggyw* mondj 11; *menye* menj 56, 137, 147. — Ezeknek hitelességét megerősítik a Keszthelyi és Kulcsár codexek hasonló imperativusai: *fel terye* regredere Keszt. c. 32 (Kulcs. c. 10); *itelye* judica Kulcs. c. 10; *hye* engemet: *invoca me* Keszt. c. 148; *eye meg*: *expugna* 101 (Kulcs. c. 79.*)

Még sok ilyen alak van e codexben, esakhogy más helyeken az illető betű ki van húzva. Ez alig magyarázható másképp, mint hogy a másoló, ki különben is elég ügyetlenül és gépiesen dolgozott, leírta az illető szót betűről betűre, s csak azután vette észre, hogy az utolsó betű fölösleges. A másoló korában és vidékén ugyanis ezek a véghangok már elvesztek. Innen van az is, hogy a főnmaradt kéziratban rendszeren már a mai rövidült alak van használva.

Az Ehr. c.-ből idéztem ezt az alakot *egebe* (azaz *ége-be*, *égbe*). Elhez hasonlók a köv. alakok is: *mennyeből* (e h. mennyből), *mennye-be* (e h. mennybe), melyek több nyelvemlékben főnmaradtak; pl. *meynebelet* de caelo, Kulcsár c. 29, 183; *meynebe*: in caelo u. o. 176 és Virg. c. 63. *meynedörgés* Vásárh: Canisius

*) Más cc.-ben is vannak itt-ott ilyen alakok, de csak elszórva, s így egyelőre kétesek; p. *mélie*, *meile* Wozsp. c. 9, 33.

katech. 125. Csakis ez magyarázza meg, mint még látni fogjuk, a maig főnmaradt *mennye-i* alakot.

Mai nap a ragtalan alakokban már alig van nyoma a tövégi magánhangzónak. Idézni szokták az *ip- ipa*, *ap- apa*, *máj mája* féleket, de fogjuk látni, hogy ezek másképp magyarázódnak. *Bék* e h. *béke* csak a múlt század végén keletkezett az irodalomban. Nem idevalók szerintem a *fele-barát*, *fele-haszon*, *java-búza* sem (melyeket Szarvas idéz Nyr. VII:20); az első a *fele-barátja* alakból olyan elvonás lehet, mint az *egyetmás*, ebből az accusativusból: *egyetmást*.¹⁾

A csángó nyelvjárásra nézve azonban elfogadhatjuk Munkácsi B. véleményét (Nyr. IX:485), mely szerint «eredetibb töhangzós alakok: *joho* juh, *sere* cserfa, továbbá az *epere*, melynek utórésze jobban megőrizte a német *erdbeere* alakját.» A *joho* szóval összevethető a finn *uuhu-* (nom. *uuhi*) anyajuh; különben valószínűleg mind a kettő idegen szó. A *sere* és *epere* szókra még visszatérünk.

A göcseji nyelvjárásból ezeket említi Kardos A. (Nyr. XIII:309): *mihe* méh, *moha*²⁾, *kehe* koha *pike* bokála, *rigya* rügy. Kardos itt a magánhangzóban új elemet lát, pedig csakugyan a régi magánhangzó lehet itt megőrizve, legalább a *h*-hangu példákban, melyekben az okot is sejtethetjük (l. alább).

Azonfölül előfordul még Dunántúl *kökinye* kökény Nyr. V:181, s a hétfalusi csángóknál *terhi* teher u. o. 378. Az utóbbit még a XVI. században ilyen alakokban találjuk: *teröh*, *teró*, *terhóh*, *terhó*, később *terh* és *tereh*, s utoljára *teher* lett belőle a köznyelvben. Ilyen még a háromszéki *dühü* = *düh*; «*dühü*-betegség, *dühübe* hozni *ékü*, *dühüs*, *dühüdni*, *dühütt* MNy. VI:210. *Dühü* s a csángó *joho*, *terhi*, valamint a göcseji példák egy része talán azért tartották meg a véghangot, hogy a *h* tisztábban hangozhassék.

Mások kétesek; pl. az *Ujkuta*, *Gyalakuta*, *Kehida*-féle helynevek végén a 3. személy jele is lappanghat.

²⁾ «A háromszéki *egyetmás* (egy + más) alanyeseti alakja, a sokszori használat s hallás után, az *egyetmást* v. *egyet* s *mást* ragozott alakoknál ogva mehetett népnyelvi forgalomba». Vass J. NyK. III:6.

¹⁾ Ez az irodalomban sem ritka, sőt képeztek belőle a *bunda*: *bundás*-félék mintájára ilyen melléknevet is: *mohás*. («A hegy mohás ösvényei.» MSalon III:295.)

3. Idegen szók tanúsága.

Nem ugor eredetű, idegen nyelvekből átvett és meghonosított szavaink között vannak olyan régiek, melyeknek átvétele még a teljes tövű nominativusok korába esik. Az ilyen idegen szók, ha eredetileg magánhangzón végződtek is, később ugor eredetű szavainkkal együtt elvesztették azt a hangzót, s így a magok részéről szintén tételünk bizonyítására szolgálhatnak.

Vannak olyan idegen szók, melyeket nyelvünk nem is a magánhangzón vett át, hanem már akkor jöttek át, mikor a magyar még más ugor népekkel együtt élt, s azért más ugor nyelvekben is fennmaradtak. Minthogy azonban ezeknek történetéhez nem ritkán kétség fér, azért csak egy biztos példát említek. Hunfalvy úr maga egynek tartja, sőt egy hangtani szabály bizonyítékául idézi*) az aranynak magyar és keleti ugor neveit: vogul *sarú*, oszjtj. *sorúa*, *sarúa*, votják és zürjén *zarná*, mordvin *sirnü*. Az pedig kétségtelen, hogy mind ezek, akár közvetlen, akár közvetve, az ó-perzsa *zaranja* szó átvetelei, s ennek alakját leghívebben az oszjtják őrizte meg. A *-ja* végzetből magyarózódik a zürjén-votják szó *-je*, és a mordvin szóvégi *-ä*, mely ott az egész szó hangrendjét megváltoztatta. A magyar szó kezdetéről elveszett a *z*, mint sok más esetben (l. Nyr. XII:395), a végén pedig épen csak a tövégi rövid magánhangzó hiányzik!

Mikor a magyar nyelv elvált testvéreitől, huzamosabb ideig először is a törökséggel érintkezett. Az onnan átvett szóknak egy részéről még a mai törökségből is kimutathatni, hogy magánhangzó volt a végükön s hogy ezt utóbb elvesztették, épen úgy mint a többi magyar szó. Példák: *báj* (török *baj*), *bü* (*büjü*), *bér* (*bieri*, *vere*), *gyöngy* (*jinjü*, *inji*), *or*, *orv* (*ourü*, *ogri*), *sár* (*sárga*, *sara*, *sari*), *sör* (*sira*), — *árt* (*arta-ni*, ujjur *arta-*) stb. L. mind ezeket NyK. 77—87.

A honfoglalás idejében kezdődik a szláv hatás; s az első századokban átvett ó-szláv szók végén ugyanazt a jelenséget észleljük. Így lett a *krisztu*-ból a m. *kriszt*, később *kereszt*; a *brátu*-ból *brát*, aztán *barát*; a *miloszti*-ből *miloszt* s utóbb *malaszt*. (L. NyK.

*) Vogul föld és nép, 118. l. jegyz. (A vogul szót ott hibásan írja így: *sarü*.)

XVIII:345, 368, 371 stb.) Miklesich ezt a szabályt állítja föl: «Altlovenisches *y* fällt im auslaute ab: *bárd brady*, *murok *mruky*, *retok *retky*; *tök tyky*». (Slav. Elem. 2. kiad. 45.) Ugyanez áll a rövid *ü*-ről azon szókra nézve, melyek a honfoglalás utáni első századokban jutottak nyelvünkbe, mint már első példáink mutatják. Még csak a *csere-fa* nevet említem, melyről nem kell bizonyítani, hogy mindjárt e hazában való letelepedése után eltanulta a magyar. E fának ó-szláv neve így hangzik: *cerü*. Egy 1193.-i oklevélben a magyar összetétel így van írva: *Ceru-fa*. (Nyr. IX:103.) Bod P. latin-m. szótára az «*evtor*» és «*hemeris*» cikkekben *csere-fát* ír. Egy régi székely balladában ezt olvassuk: «*Csere-fát égettem, gyermeket rengettem.*» (Nyr. IV:567.) Sőt a székelység ma is általánosan *csere-fát* mond, és a csángóknál is, mint már láttuk, a *csere-fa* maiglan *sere* maradt. A köznyelvben azonban a szóvégi *e* elenyészett.

A német szóknak egy része szintén még az Árpádok korában honosult meg, tehát volt ideje elveszteni véghangját. Így *p* az *eper* szót nagyon régen kellett átvennünk, mert már 1219-ben előfordul a belőle képzett *Eperjes*, mely épen olyan helynév, mint *Almás*, *Tölgyes*, *Szilás*, *Füzes-Gyarmat*, *Nyír-Egyháza* stb. A csángóknál, láttuk, maig megvan a teljesebb *epere*, mely már a német *erd-beere* véghangját mutatja. De más vidékeken még teljesebb szóvéggel maradt fenn: *epörje* (Nyr. II:137, és *epernye* 1:424), s ez még pontosabban megfelel a régi német alaknak. A németben ugyanis a bogyó neve eredetileg így hangzott: **berja* (angolszász *berie*; az ó-fül-németben csak *beri* van ugyan, de ez **berja*-ból magyarózandó, mint pl. az ófn. *hirti* **hirtja*-ból, a mai *hírte**).

Az olasz hatás legerősebb az Anjouk korában volt, tehát csak a XIV. század elején; mégis némely olasz szókon is megtörtént az a rövidítés. A többi közt a serleget jelentő *boccale* már Ilosvainál így hangzik: *bokály*; és *bokály*, *bokáj* alakban ma is használja a székelység. (Az ormánsági és göcseji *bolála* Nyr. II:473. XIII:309. újabb szláv közvetésre látszik mutatni.)

*) Ezzel egyúttal el vannak oszlatva azok a kétségek, melyeket az *eper*-nek német eredete ellen támasztottak Nyr. VII:409. — A német **berja* egyszersmind kétséssé teszi a finn *marja*, bogyó, ugor voltát, noha megfelelője más ugor nyelvekben is van (l. Budenz szótárát); v. ö. még f. *vinni-marja*: *weinbeere*.

4. A segédhangzós elmélet.

Hunfalvy úr azt állítja, hogy a ragok és képzők előtt mutakozó jelentés nélküli magánhangzók soha sem tartoztak a szótőhöz; hanem «egyedül a kiejtést könnyebbitik, s ezért segédhangzók» (Nytud. és Nytan. 4.). Erre nézve egy helyt így okolja meg véleményét (Philol. Közl. IX:11): «Mondhatjuk-e: házo-nak, házo-t, házo-ról stb.? Tehát a házon o-ja is csak az n rag kedviért van ott. Nincs-e úgy a házakon szóban is? A napnál is világosabb, hogy az o a házon, házakon szókban csak segédhangzók.»

Lássuk, valóban világosabb-e ez a napnál, s valóban több-e mint bizonyos? A mi mindenek előtt az első kérdést illeti, igaz, hogy most nem mondjuk házo-nak, házo-t stb.; s igaza van, hogy ezekben semmi szükség sem volna segédhangzóra, ámbár a mi a tárgyesetet illeti, már H. úr nem jól választotta a példát, mert csakugyan így mondjuk: házat. De valószínűleg olyan accusativusokra gondolt, minők p. az-t vész-t rés-t, más-t, rész-t, bűn-t, halál-t, var-t stb. Csakugyan furesa volna, ha ezeket egyszerre csak segédhangzókkal kezdené mondani a magyar: az-o-t, vész-e-t, rés-e-t, más-a-t, rész-e-t, bűn-ü-t, halál-at, var-a-t; mert hiszen amúgy is egészen könnyű a kiejtésök, s az sz-t, st, nt, lt hangcsoportok nyelvünkben egészen közönségesek. Úgyde mindezek a furesa accusativusok csakugyan megvannak nyelvelméinkben: halálut a HB.-ben, részlet a HB.-ben s még harmadfél száz évvel utóbb is a Kazincezy és Virginia codexekben, ozut és bűnüt a Königsb. töredékben, másot a Bécsi c.-ben, és másat kétszáz évvel később Pósházinál, vészlet a Bécsi c.-ben, réslet a Jord. c.-ben s MA.-nál, varat Monoszlainál és MA.-nál stb. Minthogy tehát ezek nem lehetnek segédhangzók, mert itt semmi szükség sem volna segédhangzókra, — kivált a HB.-ben s a codexekben, melyeknek írói olyan szókban sem találtak nehézséget, minők hotolm, wromk, titk, országl stb. — nincs-e jogunk a régi tövégi hangok maradványát látni bennök? Hasonló accusativusok mai beszédünkben is vannak még: várat, szárat, kését, tálat, nyúlat, negyvenet, ötvenet, kilencvenet stb. stb. Mindezeket minden nehézség nélkül ejthetnők a magánhangzó nélkül, s így ezt semmikép nem tarthatjuk és taníthatjuk ejtéskönnyítő segédhangzónak. Még a pénz-t accusativusba sem szűrtünk segédhangzót, pedig most

nehezebb ejtésű, mint a XIII. században, mikor így hangzott: *penez-t (l. NyK. V:255).

Sőt tovább megyek. H. úr azt kérdi, mondhatjuk-e: házo-nak, házo-ról? Ma nem mondhatjuk, de bizonyíthatja ez azt, hogy soha sem mondták? Mondjuk-e ma azt, hogy pukulnek timnűczébélől, isemük, vogymuk stb. stb.? s tagadhatja-e H. úr, hogy valaha így mondták ezeket? Mivel pedig bebizonyítottanak tartom, hogy valamikor még a ragtalan alak is házo volt, véleményem szerint magától értetődik, hogy ugyanakkor azt is mondták: házo-nak, házo-ról. A ki pedig még ilyen egyszerű következtetésnek sem hisz, annak tényekkel is szolgálhatok: Anonymusnál csakugyan megtaláljuk ezeket az alakokat: Tosunec, Oundunec, Cundunec stb. (a latin szövegben magyar dativusok, mert latin dativusokat nem tudott e magyar nevekből képezni); holott ma csak így mondhatnók: Tasnak, Ódnak, Kondnak v. Kündnek stb. Vagy talán a trochaus kedvéért szúrta közbe An. az u-t? hiszen azzal épen elrontotta e szép trochausokat! Szintúgy olvassuk egy 1055. évi oklevélben ezeket: Vuasarakuta rea, Feheruuaru rea, hodu utu rea, azaz Vásárahuta-reá, Fehér(ü)-vár-urá, hodu-útu-reá (Cod. Dipl. I:391) stb. melyek utóbb ezzé rövidültek: Vásár-kut-ra, Fehér-vár-ra, had-út-ra! És fönt is láttunk már legrégebbi codexeinkből ilyen névi és igei alakokat: ége-be, szolgálato-nak, népeke-nek, könyvezéseke-vel; réjo-nak (rinak), vio-nod, vio-nának, vio-ván. Egyébiránt a ház-a-tok, víz-e-tek-félék is ugyanazon szempont alá esnek.

Azonban lássuk azt, a mi a «napnál is világosabb». Ilyennek tartja H. úr, hogy a ház-o-n házok-o-n alak o hangja csak segédhangzó. Ugyanis: a ház-nak dativusban nincs szükség segédhangra, mert itt a zu hangcsoport nincs a szó végén, sőt az n mássalhangzó már a következő szótaghoz tartozik. Ellenben az n rag nem járulhatott közvetlen a ház szóhoz, mert a házn szóalak hallatlan volna a magyar nyelvben. — Lássuk, mi a hiánya H. úr következtetésének? Az a hiba, hogy itt H. úr már nem csak a finn nyelv tanuságát mellőzi, hanem a legközelebbi testvéryelvekét is. A vogulban, igaz, szintén csak az n maradt a locativus ragjából, de már az osztjában -na; így van a finnben is, és ugyanezt kell látnunk a svéd-lapp illativus -sne ragjában. Ha H. úr azt állítja, hogy ez a -na amaz n-nek «új teljes alakja,*» én sokkal valószínűbbnek

* A minthogy állította a Vogul föld és nép 301. lapján.

tartom, hogy régi teljes alakja neki. Mert különben minek toldotta volna meg az említett három nyelv? s miért toldotta volna meg mind az osztiák, mind a finn nyelv épen egyformán *a*-val? A legnagyobb mértékben valószínű, sőt bizonyosra foghatjuk, hogy a mi *-n* ragunk is *-na* volt és *-na* maradt volna, ha a főnevek többsége mássalhangzón végződött volna. Mert akkor azt mondta volna a magyar *ház-na*, mint a dativusban mondja *ház-nak* s mint a mai osztiák nyelv mondja: *god-na*,¹⁾ sőt a finn még a megörzött tövégi hanggal is: *koto-na*. Hogy tehát ma nem *ház-na* a mi locativusunk, hanem *házon*: ezt csak úgy magyarázhatjuk, hogy az eredeti **házo-na* alakból előbb az *a* veszett el, s aztán azért maradt meg *házo-n* a tövégi magánhangzóval, mert *házn* hallatlan hangcsoport lett volna a magyar nyelvben. Ellenben a **házo-nak* dativusból elveszhetett a tövégi hang, mert az így támadt *ház-nak* egészen könnyű ejtésű szóalak volt.

H. úr, hogy az ige perfectumában megmagyarázza az állítólagos segédhangzót, azt mondja (Nyelvtud. és Nyelvtan. 22): «A perfectum képzője a magyarban *t*. A 3. egyes számú *tt* (hívott, látott stb.) hamis analogiának köszöni eredetét. A *jött, hitt, vett* stb. alakok assimilatio útján lettek a *jöv-t, hiv-t, vev-t* stb.-ből; de a nyelvszokás elfeledte volt, midőn a *tt*-t felkapatá, s most írjuk; *tud-o-tt tud-t-a-m* mellett. Csak *r* és *l* [tegyük hozzá: *n* és *ny*] után érjük be egy *t*-vel, így: *vár-t-a-m vár-t, él-t-em él-t* stb.»²⁾ Ezt az egész okoskodást megdönti három tény: 1. A többi személyben is előfordul a *tt* az állítólagos kötőhangzóval: *ütöttem, vetettél, hallottatok, hullottak* stb. stb. 2. Codexeinkben, sőt még a mai népnyelvben olyan igék többi személyei is előfordulnak így, melyeket a mai köznyelv már rövidítve ejt; p. *odutta, látottak, látották, hiottam, i(v)ottatok, hallgatotta* stb. 3. Az Ehrenfeld codexben következetesen, de néha

¹⁾ A. m. «a sátorban». Ezzel a szóval elemeire nézve nem csak a *házon* azonos, hanem a mi *honn* szavunk is.

²⁾ NyK. V:266. H. úr egészen más magyarázatot adott, mely szintén elfogadhatatlan ugyan, de az itt idézettinél sokkal jobb volt, s H. úr valószínűleg csak megleledkezett róla, mert különben rá nézve semmi ok sem forgott föl, mely annak elhagyására indította volna. Ott ugyanis a HB. *odutta* alakjából indult ki, ezt úgy magyarázta hogy **odut-ra* helyett van tárgyi személyranggal (mint *feledé-re*), s hogy ebből az alakból terjedt el a *tt* hibásan az *adott*-félékben is.

még a későbbi nyelvmélekekben is, magánhangzós alakjok van az *r, l, n, ny* végű igék perfectumának is: *fordólott, sárgólott, felelett, térött, nyerött, kérétt, jelenött, vonott* stb. Pedig nemde *fordólt, felelt, nyert, kért, vont* stb. semmiféle nehézséget nem okozhattak volna a kiejtésnek, tehát segédhangzókra nem lett volna szükség, s így nem is tarthatjuk ilyeneknek az Ehrenfeld c. magánhangzóit. Hogy pedig az Ehr. c. alakjaiból fejlődtek a maiak s nem ezekből amazok, azt talán fölösleges bizonyítgatnunk.

Azt mondja H. úr (Ph. Közl. IX:9, 11), hogy a HB. *uruzag* és *tilutoa* alakjaiban is segédhang az *u*, vagy más szóval: hogy a régi alakot a maiakból kell származtatni. Pedig át nem lehet látni, mi szükség volt az *urszág, tiltóá* alakokban segédhang közbeszúrására olyan korban, mikor azt mondták: *hololm, uromk!* Azt mondja H. úr: «Ezek olyan érzékeny kiejtést mutatnak, milyen van a finneknél, a hol *kolme-t* hallék *kolme* helyett.¹⁾ Nem akarok azzal a kifogással élni, hogy hátha a *kolme* van *kolme* helyett s az utóbbi az eredeti. Csakugyan van némely nyelvekben oly hangfejlődés, mely szerint *kolme* helyett azt mondják *kolme, urszág* helyett *uruzság*; így p. az oroszban és az ó-perzsában.²⁾ Ezt a jelenséget már a hajdani indiai grammatikusok is oly jól ismerték, hogy határozott műszavuk is volt rá: *svarabhakti*. De a *svarabhakti* csakis liquidáknál és nasalisoknál fordul elő, melyek mintegy kifejtenek magokból egy-egy új magánhangzót.³⁾ Hogy azonban a HB. írója nem így beszélt, az kitűnik a sokszor előforduló *gyimiles, lilkiért, holsz, bulucsássa-félékből*, melyeknek akkor így kellene hangzani: *gyimilics, bulucsássa* stb. S még akkor sem magyarázhatná meg a *svarabhakti* a *részét, ozut*-féle accusativusokat.

¹⁾ NyK. V:265 még azt mondta H. az *odut, tiltut, holut* alakokról, hogy «két utolsóját *u* nélkül is könnyű kiejteni. Ha mégis a nyelvmélekek az *u*-t fölmutatják, kell hogy oka legyen; minthogy pedig az itt nem lehet kiejtésbeli vagy széphanagzatabeli, kell hogy szófejtési legyen.» Ott ő persze finn perfectum *-nut nyt* képzőjéből magyarázta, a mit sem törődve azzal, hogy ennek a vogulban nyoma sincs.

²⁾ Sőt mi nálunk is hallható p. Homt megyében: *Szalaka* város gyászban van, legszebb legény *halca* van (Népdal) e h. *Szalka, halca*.

³⁾ L. Johann Schmidt, Zur Geschichte des Indogerm. Vocalismus, melynek egész II. kötete (Weimar 1875) a *svarabhaktival* és hatásaival foglalkozik.

H. úr az igeképzésből is állít össze példákat (Ph. Közl. 7, 8), melyek azt mutatják, »hogy eme képzők is hol segédhangzó nélkül, hol segédhangzóval járulnak az egy alakú igetőhöz.» Példái közt vannak ezek is: *irogat, kenéget, mosogat*, melyeknek tehát szerinte ha csak a *tő* és a képző volna összetéve, így kellene hangzani: *ir-gat, ken-get, mos-gat*. Már pedig lehetetlen, hogy ezekben magyar ajak valaha szükségét érezte volna az ejtés könnyítésének. Hiszen egészen hasonló hangzású szokat ejtünk minduntalan: *ir-galom, for-gat, zör-gés, cšen-get, pen-get, ren-get, vizs-gál, pozs-gás, moz-gás* stb. stb. E szerint hát lehetetlen, hogy az *irogat, kenéget, mosogat* középső magánhangzója segédhang volna.*)

Többet mondok: vannak esetek nagy számmal, melyekben H. úr segédhangzói nem hogy könnyítenék, ellenkezőleg: megnehezítik a kiejtést. Azokat az eseteket értem, melyekben H. úr magánhangzók mellé vesz föl segédhangzókat, melyekben tehát a segédhangzó fölvétele hiatust támaszt s így okvetetlen nehezíti a kiejtést. H. úr maga mond egy helyt *régiébb*-et (Nyt. és Nyt. 12), holott, ha *régi* a *tő* és *bb* a képző, elég volna a *régibb*, mely mindenestre könnyebb ejtésű szó, mint a *régiébb*. A többes számban mindig így mondjuk: *régiék, hajdaniak, tavasziak, téliek*. A tárgy eset is így hangzott codexünk korában: *régiét, hajdaniat, tavasziat, téliet, mindennapiat, naponkédiet* stb., s hogy ezek nehezkeseek, azt épen azzal bizonyítom, hogy kiejtésükön újabban az állítólagos »segédhangzónak» elhagyásával segítettünk! — Kétszeresen nehéz a kiejtés az olyan melléknevek többesében, melyekben már az *i* képző előtt, tehát már az egyes számban is hiatus van; p. *maiak, erdeiek, mezeiek, budaiak, kassaiak*. A ki azt állítja, hogy itt a *k* előtti *a* *e* ejteskönnyítő segédhangzó, annak azt kellene bebizonyítania, hogy egymás után két hiatus könnyebb ejtésű, mint egy! Holott akárhány példa bizonyítja, hogy kiejtésünk különféle módokon törekszik elenyészteni a hiatust (l. erről Lehr értekezését »*Tom, tod, tok, tott*» Nyr. V:529). A *Vaj* családot pl. így nevezzük

*) Így mondja Szvor. 117. §. is, hogy a *-tok tok* elé »a két vagy oly végmássalhangzós tők után, melyek a rág elő *t*-jével találkozáva a kiejtést megnehezítik, segédhangzó járul, mint: *ágotok, pörötök, népetek, mézetek*.» Vajjon *ág-tok, pör-tök, nép-ték, méz-ték* nem volna ép oly könnyű ejtésű mint pl. *vágtok törtök leptek néstök*!

ma, holott az előneve maiglan *Vajai*; hasonlóképp van egy *Felsőbátkei Bátky* család, és *Nyír-Bakta* lakosai nem *baktaiaknak* nevezik magokat, hanem *baktiaknak*. A köznyelv pedig a *menny* szóból is így képezi a melléknevet: *mennyei*, és nyelvelméink még a *szüs*-ből is ezt képezték: *szüzei*. Lehet-e erre azt mondani, hogy az *e* segédhangzó, mely a kiejtést könnyíti? — S itt még sokat említhetnék, pl. a Bécsi c.-ben sokszor előforduló *hiani* alakot e h. *hi-ni* s más efféléket, de elégnék tartom az érintetteket.

Egy jeles bizonyítékot nyújtanak tételünkhöz a hangzóvesztő tők, minők p. *söpör*: *söpresz, ugor*: *ugranak, tükör*: *tükört, bokor*: *bokrot*. A ki azt mondja, hogy a *söpr-e-sz, ugr-a-nak, tükör-ö-t, bokor-o-t* szók a *o* hangja ejteskönnyítő hang, az fölteszi, hogy e szóknak ragtalan alakja valaha így hangzott: *söpr, ugr, bokr*, mert hisz különben nem kellett volna segédhangzó s ama szók így hangozhattak volna: *söpör-sz, ugor-nak, bokor-t*. Már pedig képtelenség volna föltennünk, hogy *söpr, bokr*-féle alakokat ejtett volna valaha magyar ajak (közbevetőleg megjegyezhetjük, hogy *söpör* = török *süpur-*, *söpur-*, és a *bokor* egy 1086-ki oklevélben *bugur* s egy 1247-kiben *bucur*). Tehát a fent említett szók eredetileg okvetetlen így hangzottak (vagy ilyenformán): **söpöresz, *ugoronak, *tüköröt, *bukurut*; ezekben pedig az *r* utáni magánhangzónak csakis úgy volt értelme, ha a *tő*höz tartozott!

Valami nagyon erős okadatnak tartja H. úr, mert többször ismételteti (Nyt. és Nyt. 9, 16, Ph. Közl. 10), hogy, ha a *hal, ház* szóknak *hala, háza* volna a *tő*vük, akkor a többesszám *halá-k, házá-k*, a tárgyeset *halá-t, házá-t* volna stb., mert p. *fa* és *elme* a rágok előtt kivétel nélkül megnyúlnak: *fák, fá-t, elmé-k, elmé-t* stb. S azt mondja: »Theoria okozta nem-látás, hogy ne mondjam gyermekes könnyelműség, mellőzheti csak ezt az igen-igen szembe-tűnő sajátást.» Súlyos vád, s azért megbocsátható lesz talán, ha iparkodom elhárítani magamról. — H. úr először is nem vesz tudomást arról, hogy nominativus és szótő nem mindegy, és hogy, ha *fa* és *elme* a nominativus, nem szükséges, hogy a *tő* is *fa* és *elme* legyen. Másodszor nem vett tudomást arról, a mit a Nyelvörben is megírtam (IX:5), nyelvtanaimban is tanítok, hogy én a *fa* és *elme* féle szók *tő*alakjának ezt tartom: *fá, elmé*. Hogy a nominativus végén ez a hosszú magánhangzó könnyen megrövidülhetett, azt senki sem fogja tagadni. Hogy pedig eredetileg csakugyan hosszú

volt, arra nézve a rokon nyelvek s a nyelvemlékek világosan szóló bizonyítékokat nyújtanak. Ezeket értekezésemnek második, különös részében, a részletes tárgyalásban fogom kifejteni. Itt csak azt említem, hogy p. a *hangya* eredeti alakja nem is csak *hangyá*, hanem *hangyál*, valamint egyes nyelvjárásaink még a *kaná(l)* és *csaná(l)* tökből is ezt a nominativust képezik: *kana*, *csana*. Hogy a *szüle* és *fekete* véghangja hosszú volt, azt kétségtelenné teszik a *szülő* és *fekető* alakok (az utóbbi a nyelvemlékekben, de még ma is pl. egy veszprémi gyermekversben: «Dü dü hegedü, a ki huzza feketü»); sőt a *hála* mellett maig is megvan a *hálá*. — H. úr ellenkezőleg azt hiszi, hogy *abna*, *elme*, *szüle* a töalak s hogy az *a e* megnyúlt a ragozásban. Itt mindenek előtt az a kérdés volna eldöntendő, hogyan lett volna lehetséges, hogy a hangsúlytalan szótag magánhangzója egyszerre csak minden ok nélkül megnyúlt volna? Hasonlóképp véli H. úr (l. Phil. Közl. IX:5 és 9), hogy a praeteritum képzője a *e*, pl. *mond-a kér-e*, s hogy ez a többi személyben megnyúlik: *mondá-l, kéré-l, kéré-k* stb. Erre nézve csak egy kérdést állítok föl, s bízom benne, hogy a megnyújtó elmélettel senki sem fog reá felelhetni: Mért van akkor a mélyhangu igékből az első személy így: *mondék*, holott H. úr szerint így kellene neki hangzania: *mondák*?

Vajjon mindezek után is azt fogja-e mondani H. úr, a mit tavál mondott: «hogy helytelen annak az elméletnek mindenik ize, világosnál világosabb», azt nem tudom. De annyit remélek, hogy elméletünknek némely izét most más színben fogja látni. Minthogy pedig ennek az elméletnek minden ize szoros kapcsolatban van a többivel, minthogy minden egyes ize támogatja a másikat: lassanként talán az egész elmélet is kivívhatja a szakembereknek egyetértő helyeslését.*)

*) H. P. az ő segédhangzós elméletét átviszi a rokon nyelvekre is. Azt mondja p. (10), hogy a vogul-osztják *p* képző *e a o* segédhangokat vesz föl, p. *kat-e-p* kezű. Láttuk már fönna, hogy *e* képzőnek a vogulban *pe*, az osztjákban *pa* mellékalakja is van; okvetetlen ez a régibb teljes alak, s így ha a kéz vogulul mindig *kat* lett volna, a „kezű” így lehetne *kat-pe* s nem kellene segédhangzó. Elemézzünk még egy osztják példát: *ves* a kép, arcz, *vesip* v. *vespa* „képű”. Az *s* hang mutatja, hogy azelőtt a második is így hangzott *vesipa*, holott itt semmi szükség sem lett volna segédhangra; és csakugyan a *ves s* hangja azt bizonyítja, hogy a nomina-

A kötőhangzó.

Az eddigi fejtegetésekben csak azt az eljárást akartam tisztázni, melyet a magyar szótök eredeti alakjának kifejtésében s a rokon nyelvekkel való hasonlításban kell követnünk. De nem következtetem az eddigiekből azt, hogy a teljestőelméletét okvetetlen alkalmaznunk kellene a mai nyelv elemzésében, kivált ha a gyakorlati nyelvtanítás eszéljairól van szó, hol nem hivatkozhatunk folyvást a legrégebb nyelvemlékekre s a rokon nyelvek alakjaira. Sőt ha nem helyezkedünk is a nyelvtanítás gyakorlati álláspontjára: általános nyelvtudományi szempontból is tévedés volna azt vélni, hogy a *tő* valami föltétlenül állandó, melyet a nyelvtani elemzés a nyelvtörténetnek összes korszakaira egy es ugyanazon alakban állapíthat meg. Bizonyos fokig a nyelvérzektől függ a szónak elemzése, a nyelvérzék pedig a nyelv életében, valamint a ragokra s képzőkre nézve, ép úgy változhatik a szótőre nézve. Bizonyos okok hatása folytán majd kevesebbet, majd többet számít nyelvérzékünk a szó tövéhez. Erre csattanós bizonyítékokat fogunk látni az alább következő II. szakaszban. Itt csak azokat az okokat kell szemügyre vennünk, melyek az eredetileg tövégi hangnak ma a tőhöz való számítása ellen szólunk. Ezeket kifejtettem már egyszer (Nyr. X: 370) s azért most csak röviden ismétlem. A következő általános tételből indulhatunk ki:

A nyelvelemeknek eredeti értékét, melyet nyelvtörténeti kutatásaink a nyelvnek régibb korszakaira nézve megállapítanak, nem szabad az újabbkori nyelv elemzésére egyszerűen átvinni. Nemszabad pedig azért, mert az elemek értéke idővel a legkülönfélébb változásoknak van alávetve. A mi azelőtt tövszó volt, később képző-

tívusnak is ez volt a teljes alakja: **vesi*. A finnben pedig *kätevä* (= *kezű*) az *e* nélkül csak olyan könnyű ejtésű volna, mint *latea* tető; különben a finnben a nominativusban is megvannak az ill. magánhangzók, ott pedig csak nincs szükség segédhangra. Az is különös véletlen volna, hogy a vogul *katep* ugyanazt a segédhangzót mutatja, mint a finn *kätevä*. Hasonló véletlen találkozások volnának sok egyében kívül a következők: osztják *zot*; *zodat* v. ö. finn *kota*; *pün*; *pünän*, v. ö. f. *puna*; ellenben *pälek*, f. *puole*-, cser. *pöle*; — oszt. *lök*: *lika-m* meine spur, v. ö. f. *lanka* (Bud. szót. 773. sz.); ellenben *at*: *ite-m*: meine nacht (Castrén 9), v. ö. vog. *öte sät* hét éjjel (m. *öte-n éjjel?*).

vagy rag lehet; a képző régi jelentése helyébe merőn különböző új jelentés léphet; az igeképző századok folytán névképzővé válhatik; a mi valaha képző volt, a nyelvnek egy újabb szakában rag lehet; a ragos alak később alanyesetté válhatik stb. És a mi a többi nyelvi elemről áll, áll a töről is, illetőleg a tőnek végéről. Megtörténhetik ugyanis, hogy a tő vége hangtani változások következtében a *nyelvérzékre nézve elveszti a tővel való közösségét* és vagy jelentéktelen elemmé, mondjuk kötőhangzóvá süllyed, vagy pedig a raghoz vagy képzőhöz csatlakozik,¹⁾ illetőleg át is veszi egészen egy-egy elvesző rag vagy képző szerepét.

Vegyünk előbb egy-két idegen példát. A latin *claud*-igetéből *claus-trum* lett, a *haus-* ered. **haus-* igetéből *haus-trum*. *Clastrum*-ban azért vesztette el az *s* a tővel való egységét, mert magában a tőben az eredeti *d* maradt meg, *hastrum*-ban pedig azért, mert az igetőben különben *r*-nek hangzott ez a régi *s*. Azért a rómaiak nyelvérzéke így tagolta az efféle szokat: *clau-strum*, *hau-strum*, s evvel a most már egygyé vált *-strum*-mal alkotta a *lu-strum*, *capistrum* stb. szokat a *luo*, *capio* igékből.²⁾ A német *tag* szónak ősnémet alakja **dago* volt, s a mai német *tage* szóban ez a véghangzó van megőrizve, mert az ott volt többesképző elveszett, ámbár ott-volta védte meg azt a második magánhangzót az enyészettől. Most azonban kétségtelen, hogy az újföldnémet *tage* szót így kell tagolnunk: *tag-e*, mert ez az *e* vette át a többesképző szerepét (ellenben pl. a *tag-e-s* genitívusban minden functio nélküli kötőhangzónak kell mondanunk). — Hasonló jelenség van az észten. A magyar *torok*, melynek teljes régi alakja **turku* volt, finnül *kurkku*, genitívusa *kurkun*. Az észten a gen. *u* egészen elpusztult s most a gen. *kurgu*, a nom. pedig *kurk*, mert a tövégi hangot az észti nagyon gyakran elhagyja a ragtalan alakban, úgy, mint a magyar. Már most az észtil beszélők a *kurk* nomin. mellett a *kurgu*-ban bizonyosan az *u*-t érzik genit. ragnak, s ép úgy a *paks-u*, *tomb-u*, *sul-u* genitívusok-

¹⁾ Ugyanezt, mint általános érvényű nyelvtudományi szabályt fejezte ki az inéut Kruszewski («Prinzipien der Sprachentwicklung». Intern. Zeitschrift für allgem. Sprachw. I. 306): «Suffixe spalten sich beständig, indem sie sich mit den von den stämmen weggerissenen lauten bereichern.» És H. Paul is (Prinzipien der Sprachgeschichte 2 177): «Es können auch elemente des wortstammes in flexionsendungen verwandelt werden.»

²⁾ L. Az Analogia Hatásairól 22. l.

ban, melyeknek nominatívusa *paks* (finn *paksu*), *tomp* (magyar *domb*), *sulq* (toll, f. *sulka*) stb. Ellenben az *a*-hoz kell most kötniök a birtokviszony képzetét a *silma kárn-a vasam-a*-féle genitívusokban, mert ilyen alanyesetek állnak mellettök: *siln* (szem, f. *silmä*), *kärn* (f. *kärnä*), *vasam* (f. *vasempa*-). Térjünk a magyarra:

A *biró*, *egyenlő* stb. igenvekben ma kétségtelen, hogy *ó ö* a névképző, pedig ez a magánhangzó az igető egykori véghangjának képviselője. Tudjuk pl. hogy a *biró*-t *birov* alakban mondta régi nyelvünk s hogy az *egyenlő* többese a Bécsi codexben még *egyenlőek*. Tudjuk azonfelül, hogy az ugor igenévképző pl. a finnben *va-vä* alakban van meg, s így az idézett két szót így kell tagolnunk: *biro-v egyenlő-ve-k*. A *biro-v egyenlő-e* szóból az igenévképző *v* elenyészett s csak abban hagyta a nyomát, hogy megnyúlt az igető véghangja: *biró-*, *egyenlő-*. A nyelvérzéknek azóta okvetetlen ehhez a hosszú véghanghoz kellett kötnie az igenév functióját, mert csak ebben különbözött az igenév az igetőtől (*bir-*, *egyenl-*). — A *hosszú-álmú kis-hitü* szókban nyilván az *u ü* véghangzókhoz kötjük ezt a különös meléknévi functiót, s *e* szokat bizonyára helyesen elemezzük ma így: *álm-u hit-ü*. Pedig *e* melléknévek hatszáz évvel ezelőtt így hangzottak: *álmuv hitüv* (v. ö HB. *chomuv, keserüv*) ill. *álmov hitöv*, s a többeseket még a Münchener codexben is így olvassuk: *kishitövek, másnemövek*. Már pedig itt *v* (-*va* -*ve*) volt a melléknévképző, ugyanaz, melyet pl. a finn *liha-va* «húsu, húsos» szóban és társaiban látunk; s a mihez ez járult — *álm-u*, *hit-ü* — a főnévi alapszó teljes alakja volt a maga *u ü* véghangzójával. Ha tehát a mai nyelv elemzésében minden áron nyelvtörténetet akarunk adni, azt kellene mondanunk, hogy az *álm-u* melléknév az *álm-u* főnévből van képezve a melléknévképző *v*-vel. — A mai *loca*, *keze* alakok vége csak az ősi tövégi hangot tünteti föl, pedig ma határozottan a birtokos 3. személy jele, mert az eredeti személyjel majdnem nyom nélkül elveszett belőlük.

Az eddigiekhez részben hasonló fejlődést mutat az *ütünk*, *vérünk* alak. Minthogy az *ütu-*, *vérü-* tö ma más szóalakban nem maradt fenn s az alanyeset csak *üt-vér*: az újabbkori nyelvérzék az idézett szokat így tagolja: *üt-ünk vér-ünk*, szóval azt kell mondanunk, hogy mai nyelvünkben csak magánhangzóvégű szók után *-ük* a többes 1. szem. jele, mássalhangzós szók után pedig *-ünk* *-ük*, úgy, hogy pl. átvett idegen szókhoz ezeket ragasztjuk: *templom-*

unk ezet-ünk. Itt az eredeti tövégi hang csak *u*, ill. *ü* alakban maradt fenn s azért mint állandó hang könnyen csatlakozhatott a következő szóelemhez.¹⁾ Ugyanezt mondhatjuk a fokképző *-bb-ről*, mely mássalhangzó után rendszeren *-abb -ebb* (kiv. *nagyobb*), s a beálló cselekvés képzőjéről, mely mindig *-and -end*. Ide csatlakozik továbbá a helyhatározó *-n* rag, mely mássalhangzós tők után mindig *-on*, ill. *-ön* v. (*ü ü* hangú tő után) *-ön*, úgy hogy e háromféle rag alkalmazása ép oly állandó szabály szerint történik, mint a hármas *-hoz -hez -höz* v. *-tok -tek -tök* esetében. (Az *-on -ön* ragéhoz érdekesen hasonlít egy zürjén-votják ragos alak története. A zürjénben állandóan *-ös*, a votjákban *-ez* a határozott tárgy ragja; eredetileg *-öns, enz* volt ez (l. Budenz: Ugr. Stud. II: 49.), s a magánhangzó nyilván az orrhang miatt állapodott meg zárt alakban, úgy, mint a magyar *-on* ragban; ez az állandó hangszín okozta aztán, hogy a magánhangzót a zürjén s votják nyelvérzék a tőtől a raghoz csatolta.) — Így tehát azt mondhatjuk, mai nyelvünkben a többes I. személy ragja magánhangzó után *-uk*, mássalhangzó után *-unk -ünk*; a helyhatározó rag magánhangzó után *-n*, mássalhangzó után *-on -ön -ön* stb.²⁾ Hogy a mai nyelvérzékre nézve csakugyan így van a dolog, bizonyítják olyan újabb alakok, minők *valamennyi-ünk*, sőt *valamenny-ünk* e h. *valamennyi-uk*,³⁾ továbbá

¹⁾ Hunfalvy szerint az *-unk -ünk* hang-átvetésből lett ebből *-uk*. De először is hallatlan ilyen hangátvetés a mi nyelvünkben (l. Nyr. VII:357); másodsor ott vannak magában a HB.-ben *ise-muc, uro-mc* és *vimaggo-muc*, melyek világosan mutatják, hogy *rog-muc* csak külön dial. fejlődés volt e h. *roggo-muk*, melyből rendszeren a köznyelvben **roggo-uk, ragyonk, ragynk* lett. Ugyanolyan dial. rövidítés *zumu-tuc* helyett *zuc-tuc*. Hunfalvyénál sokkal helyesebb fölfogást találunk már Révainál, ki a HB.-beli alakokat rövidüléssel magyarázta (l. Antiquitates 140, 73). Ő úgy fogja föl a fejlődést, hogy az *isemük*-nek utolsó magánhangzója utóbb kiesett, valamint az *uromk-é* már a HB.-ben is hiányzik (**uromuk*).

²⁾ Ezekhez számíthatjuk a köznyelvre nézve a módhatározó *-n* ragot is (*szomorú-n, hiúske-n*), s azt mondhatjuk, hogy mássalhangzós tő után mindig *-an en* (kiv. *nagyon*). De ez nem áll azokra a nyelvjárásokra nézve, melyekben még *magoson helyesen háson-félék* is fordulnak elő.

³⁾ «Óriás valamennyiünk között». Jókai «Nemzet» V: 90. «Nem titkolják, hogy legjobb valamennyiünket . . . kiirtani». Szász K.-Ebers: Polgárm. II: 113. — «Valamennyiünket a természetesnek és őszintének . . . bűje hódít meg». Beöthy: Széppróz. I: 206.

ki-én, mi-én, v. *ki-ön, mi-ön*, sőt *ki-j-én, mi-v-ön* e h. *mi-n*. (L. A. M. Névragozás 8. Vö. zürjén *sluga-ös, baba-ös* stb. a föntebbi *-ös* raggal.)

Másképp vagyunk azonban egyéb ragos és képzős alakjainkkal. Már pl. a melléknévképző *-s* vagy a többesképző *-k* előtt az egykori tövégi hangzók annyiféle alakban maradtak fenn (a o e ö ő), hogy a nyelvérzéknek lehetetlen volt e hangokat a képzővel egynek venni. Úgy hiszem legalább, hogy a *házak padok képek szemek pörök* szókban a végzet annyira változó, hogy az *-ak -ok -ek -ék -ök*-öt a beszélő nem érezheti annyira egységes elemeknek, mint a *házunk padunk képünk szemünk pörünk*-ben az *-unk -ünk*-öt; hanem amazokban önkénytelen csakis a *k*-hoz kötjük a többség képzetét, úgy mint a *kocsi-k fá-k* szókban. Szintúgy vagyunk a tárgyessel, csak hogy itt az eddigi egyenetlenséghez még az a további változat is hozzájárul, hogy mássalhangzó után is előfordul a *pöre t* végzet: *halál-t pár-t gyász-t*.

Az eddig mondottakból azt következtetem, hogy a *-k -s, -l -z* stb. képzők és a *-t -tt* (alatt *Váczott mellett helyett mögött*) s az igei *-k -m -l* stb. ragok esetében, szóval mindazokban, melyekben ötfélekép jelenhetik meg az eredeti tőhangzó, e hangzót nem vonhatjuk a képzőhöz vagy raghoz, mert nyelvérzékünk sem vonja oda. Már pedig a tőhöz sem vonja nyelvérzékünk, mert a szónak mai alakrendszerében tőnek általában azt tekintjük, a mi állandó, pl. a *ház, házat, házon, házunk* alakokban a *ház* hangesoportot. Csak némely tő-kategoriákban vannak bizonyos állandó kétalakúságok, melyek följogosítanak bennünket, hogy ezekre nézve ma is kétféle tőről beszélhetünk; t. i. az ilyenekben: *óra-kor, órá-ig; madár-ra, madar-ai; álom, álm-ot; ló-ra, lov-at, lov-on*. De a föntebbi ragokat s képzőket megelőző magánhangzót nagy változandóságánál fogva a nyelvérzék semmiképp sem csatolhatja a szótőnek állandó képzetéhez, hanem jelentéktelen kö t ő h a n g z ó n a k veszi, mely sem a tőhöz, sem a raghoz nem tartozik. K ö t ő h a n g z ó n a k nevezem, mert az nem tagadható, hogy közepes állásánál fogva összeköti a két szóelemet, s nyelvtudatunk is csak ezt a szerepet tulajdonítja neki. Riedl Szende is, noha ő állapította meg, hogy ezek voltak régen a tövégi hangok, azt mondja: «A nyelv bizonyos hangzókat használ, melyek a gyökszó és rag közé szúrtnak s azért köthangzóknak neveztetnek.» (M.

nytan 66.) Továbbá: «Ezen véghangzó a mai nyelvben... többé vagy kevésbé elhomályosodva köthangzóul lép elő.» (U. o. 28.)

II. A tőváltozások okairól.

A szótök nyelvtörténeti változásait ugyanazon okok idézik elő, a melyektől a szóalakok változásai általában függenek; jelesen tehát egyfelől a hangváltoztató okok, másrészt az analogiák hatása. A hangváltoztató okok ugyanazok, melyek a szók kiejtésében különben is szerepelnek, s ezekkel a hangtani jelenségekkel itt nincs okunk bővebben foglalkoznunk. Így pl. az Árpádok korában a magyar kiejtésnek egyik irányzata az volt, hogy a szóvégi rövid hangzókat gyöngítse, elejtse, s ez a hangváltozás a XIII. században egészen be volt fejezve; így foglalták el a régi *nogyu*, *álnu*, *holm* helyét ezek a rövidebbek: *nogy*, *álm*, *holm*. Viszont a XIII. században kezdődik, de legrégebb codexeink korában, a XV. században már majdnem állandó szabály a rövid hangzóknak nyiltabb ejtése; így lépett *nogy*, *holm*, *álmus*, *nopun*, *pur*-féle szóalakok helyébe a nyiltabb *nagy*, *halm*, *álm*, *napon*, *por* stb. Szintén a XIII. században kezdtek a szóvégi mássalhangzócsoportokat közbeszűrt magánhangzóval könnyíteni s *álm*, *halm* helyett azt mondani *álm*, *halom*; de ez a hangváltozás első codexeink korában még nincs egészen végrehajtva, mert ezekben még találkozunk efféle szóalakokkal: *szerelm*, *fejedelmkedik*, *siralmban* stb. Egyes hangváltozások azóta is történtek, ámbar nem oly jelentékenyek, mint az említettek.

Tüzetesebben kell foglalkoznunk az analogia hatásaival, mert ezeknek nagy szerepök volt a magyar szótök idomításában. Az analogiás hatás abban áll, hogy a gyakrabban előforduló s az emlékezetre élénkebben ható alakok befolyással vannak a ritkább s így kevésbé biztosan használt alakokra. Néha ez a hatás egészen szembeötlő. Ha pl. a *lő*-ből az *n*-es esetet kell képeznünk, nem fogunk habozni s egész biztossággal fogjuk mondani: *lovon*, mert ezt a szóalakot elég gyakran használjuk és halljuk ilyen mondásokban: *lovon jött*, *rossz lovon jár*, *lovon cserélt disznót* stb. De már

a *tő* fogalma ritkábban fordul elő ilyen használatban, a nyelvérzék tehát az *n*-es eset képzésében nem olyan biztos, úgy hogy tényleg kétféle alak használatos: (*csónak van a*) *tavon* és *tón*. Végre a *szó* főnévnek éppenséggel ritka az *n*-ragos alakja, úgy hogy szükség esetén alig is fog eszünkbe jutni az eredeti szabályos *szavon* alak, hanem egyszerűen a ragtalan alakhoz, az alanyesethez ragasztjuk az *n*-et s azt mondjuk: *szón*. Hasonlóképp pl. a *tő* főnév *-ig* raggal megtartotta régi alakját: *tővig*, mert ez gyakran előkerül olyan szólásokban, minők *tővig lementszeni*, *tővig lerontani*; míg pl. a *kő*, *tő* régi **kövig* **tavig* alakjai, melyek sokkal ritkábbak voltak, elavultak, s a mai alakok az alanyesethez s a többi helyragos alakokhoz alkalmazkodva így hangzanak: *kőig*, *tőig*. — Más példa: Az *árok* nominativus állandó, de már a szabályos *sarok* mellett *sark* is használatos, még pedig nyilván azért, mert a *sarkam*, *sarkad*, *sarka*-féle alakok oly gyakran megfordulnak nyelvünkön; a *fark* nominativus meg éppen sokkal járatosabb a *farok*-nál, azért, mert e szót majdnem mindig birtokviszonyban, a *farka* alakban használják s így ezt követi a ritka *fark*, *ökörfark* stb. Hasonlóképp mondjuk az *áth*-ot az alanyesetben szabályosan *átok*-nak, de már a *rovátk*-ot csak *rovátk* alakban ismerik szótáraink, mert ragtalanul nem is igen fordul elő, s többnyire csak származékaival találkozunk: *rovátkos*, *rovátkol*. Ezt látjuk az igéknél is. Az *ajánlani* igének *ajánlom* alakja sűrűbben előfordul, mint többi alakja mind összevéve, s azért mondjuk a többit is így: *ajánlja*, *ajánl* stb., holott a szabályszerű alakok ezek volnának: *ajánolja*, *ajánol*, mint *sikárlom*, *sikárolja*, *sikárol*. — Ugyanezen jelenségek mutatkoznak, csak hogy sokkal nagyobb kiterjedésben a beszélni tanulók, tehát gyermekek, süketnémák és idegenek beszédében. Ezek pl. átviszik a *tesz* *visz* töket az infinitivusba: *teszni* *viszni*, sőt *eszik-ni* *iszik-ni* (a rendes *ír*: *ír-ni* analogiájára), vagy a perfectumba: *teszett*, *fekszett* e h. *tett*, *fekütt*. Ezek most nevetségések, de néhány század mulva könnyen lehetnek ezek a megszokott alakok. Hiszen háromszáz évvel ezelőtt ez a perfectum *tetszett* ép oly nevetségés volt még, mint *fekszett*, mert a *tetszik* perfectuma ez volt: *tetütt*, ép úgy mint a *fekszik*-é ez: *fekütt*.

A legtöbb *ige* alakjai közül az ind. præs. egyes 3. személye fordul elő leggyakrabban, s azért ennek hatása sokszor meglátszik más alakokon is. Így pl. a *vonsz*-, *metsz*-, *tetsz*-tők, melyek régi

nyelvemlékeinkben még az ind. praesensre szorítkoztak (3. szem. *vonszon, metszen, tetszik*), később átmentek a többi ragozásba is: *vonszott, metszett, tetszett*, míg a régi szabályos perfectum így hangzott: *vont, metütt, tetütt*. — Innen van továbbá, hogy a régi *söprött, érdemlett*-féle perfectumok helyébe ezek léptek: *söpör-t, érdemel-t*, azért mert azt mondjuk *söpör, érdemel*.¹⁾ Ellenben megmaradtak *ugrott, romlott, villámlott*, mert ezeknek praesensében is együtt maradt a két mássalhangzó: *ugr-ik, roml-ik, villáml-ik*. Hasonló okból tartoznak össze *hajol hajolt* (er bückt sich), de *hajlik hajlott* (es biegt sich, l. CzF.); *érez érezett* (a mai élőbeszédben rendszerint így) sentit, de *érezik érzett* sentitur. — Az egytagú *tesz vissz váj* igéknek perfectuma is egytagú: *tett vitt vajt*; ellenben a kéttagú *esz-ik isz-ik tej-ik* igéké kéttagú alakban állapodott meg: *evett ivott tojott*. Még érdekesebb, hogy a *tör ér nyúl* igék perfectuma egytagú: *tört ért nyúlt*, ellenben az ikes *tör-ik ér-ik nyúl-ik* igéké rendszerint kéttagú: *törött²⁾ érett nyúltott* (vö. Lehr, Toldi 74). A *foly* ige perfectuma azelőtt csak *folyt* volt, mióta azonban ikessé s így kéttagúvá válik: *folyik*, azóta ez is járja: *folyott* (a népnyelvben, de az irodalomban is, pl. Jók: Hol leszünk két év múlva, 1879-i kiad. 78).

Még más irányokban is mutatkozik a 3. személynek ez a hatása. *Jöni, jönnek, jösz* olyan alakok, mint *töni, tönek, lösz*, de az előbbieket rövid magánhangzóval is mondjuk: *jönni, jönnek, jössz*, nyilván a 3. szem. *jön* példájára. — Ezeket az igéket: *villámlani, lélekezni, rejleni* rendszeren csak ebben a két alakban használjuk: *villámlik villámlott, lélekezik lélekezett, rejlik rejlett*. Azért az *ml* és *jl* mássalhangzók a kiejtésben annyira összeszoktak, hogy akkor sem teszünk közéjük magánhangzót, ha még egy mássalhangzó kerül melléjük, tehát *villámlják, lélekezhetem, rejlhetik*. A szabályos *villámlójék, lélekezhetem* alakok annyira szokatlanok, hogy a kik az előbbi alakokkal nem élnek, inkább úgy segítenek magukon, hogy az ilyen igéknek képzőjét más képzővel helyettesítik vagy meg-

¹⁾ Szintúgy foglalta el a régi *söprenek, érdemenek, söpresz, érdemessz* alakok helyét az újabb *söpörnek, érdemelnek, söpörsz, érdemessz*.

²⁾ A *törött* teljesebb alakját Budenz a hajdan ott volt reflexiv *e* hatásából magyarázza (**törött*, Ugor Alaktan 106.). Hogy ez nem áll, bizonyítják *nyúltott* és *folyott*, melyek nem refl. képzésű igék: az ikes *nyúlik* és *folyik* egyáltalán csak legújabb korban keletkeztek.

toldják, pl. *villámozzék, villámozva, lélekezhet, lélekezve, fejlődhetik, sineleje* stb.

A névszókra nézve általában azt mondhatjuk, hogy a ragtalan alak irányadó a többi alak képzésében. A melléknévek többnyire jelzőkül szolgálnak, tehát egyáltalán ritkán fordulnak elő ragokkal. Innen van, hogy a *komor, bodor* tárgyesete, ha szükség van rá, az alanyeset után igazodik: *komor-t, bodor-t*, míg pl. a *gyomor, gödör* főneveknél szabályszerű régi tárgyesete *gyomrot, gödröt*. Azt mondjuk *kő kövön* s ép így mondták régente *hő heven*; ha ma *hőn* szeretünk, ez a *hő* szeretet analogiájára történik. De azért a főneveknél is sokat nyom a nominativus, mert hatását erősítik azon gyakori alakok, melyekben a tőhöz az újabb korban keletkezett egész szótagot tevő ragok járulnak: *-ben, -ből, -től, -hoz, -ra, -ért* stb. Ezen esetekben ugyanis a szótó ugyanazon hangtani feltételek közt fejlődött, mint az alanyesetben, s a mikor pl. *álmu hármu* helyett azt kezdték mondani *álm három* s később *álm három*, ugyanakkor *álm-ben három-szer* helyett azt mondták *álm-ben három-szer* s utoljára *álm-ban három-szor*. Minthogy ezen alakoknak nagyobb része helyhatározó, hatásukat, illetőleg a szótó alakját először is az *-n* és *-ig* ragos helyhatározókkal közölték. Azért látjuk, hogy míg a *lovon tövig sarkon sarkig* alakok a fönt tárgyalt okoknál fogva megőrizték a szabályos régi tőalakot, a legtöbb más szótó a nominativus tőalakját viszi át ezekbe az esetekbe, tehát *só-n falu-ig árok-ig gödör-ig* (nem *savon tavig falvig árkiq gödrig*), továbbá *tél-én nyár-on nyár-ig* (nem *pedig telén nyáron nyarig*). A tárgyesetben, a többes számban, a melléknévképző *-s*, az igéképző *-l, -z* és *-ül* s a személyjelek előtt erősebben tartja magát a másik tőalak, úgy hogy ma is azt mondjuk *tava-k árko-t gödrö-s tele-l nyara-l szava-z madara-m*, nem pedig *tó-k madár-om* stb. De sokszor ezen alakok is megerzük a nominativus hatását. Azt mondjuk pl.: *szó-t szó-l* (ámbar *szava-l* is fönmaradt), *hamu-t falu-t falu-z* (nem pedig *falva-t falva-z*), *ész-t* (e. h. *esze-t*), *sugár-oz* (e. h. *sugara-z* stb.); és elégszer olvasunk és hallunk ilyeneket is: *tó-t, tó-k, jó-m-ra szolgál, jó-d-ra lesz* (ezeket régi íróink gyakran használják), *meg-ó-úl* (Heltai és Sylvester e. h. *meg-av-úl*) stb. — Az *elég, elégszik* alakok mintájára mondjuk hosszú hanggal ezt is: *elégédik, elégédett*, pedig az *eléget elégen* szerint így kellene mondanunk: *elégédik* (mint pl. *nehéz: nehezédik*), s így

mondták egykor, mert igeneve a régi nyelvben így van: *elégendő*, s ebből rövidült a mai *elegendő*. — Az egyszerű *drága* miatt mondjuk rövid hanggal ezt is: *drágalátos*, holott a szabályos alak **drágalatos* volna (a mit *drágálunk*, drágára becsülünk).¹⁾

Vannak aztán más névszók, melyek más alakjaikban használatosabbak, s azért ezek az alakok batnak vissza a ragtalan nominativusra stb. Érdekes példa erre, hogy *egy (s) más* helyett azt mondjuk *egyét-más*, nyilván az *egyét-mást* accusativus kedvéért, mely legtöbbször fordul meg szájunkban (l. fönt 19. l.) — A *mohó* melléknév régenté *moh*, a *mohóság* *mohság* volt; a *mohó* tőalak csak a múlt században lép föl először s nyilván azért keletkezhetett, mert *mohon* volt a leggyakrabban használt alak s ez könnyen válhatott a kiejtésben ezzé: *mohón*.²⁾ — A *kerék* melléknév régenté *kerék* volt (csak úgy mint a főnév, mely kört is jelentett: *kerékbe állani* stb.) s a mai alakját talán a *keréken* s *kerékít* kedvéért vette föl.³⁾ Egyébiránt némely nyelvjárásokban egész rendesek a *madar* *pohar* *szeker* *tehen* *level*-féle alanyesetek, melyek a *madarat*, *madarak*-féle alakok visszahatása folytán keletkeztek (leginkább a felső Tisza vidékén s a keleti székelységben). A nominativus alkalmazkodik a többi alakhoz a helynevekben is, mert ezek rendszeren helyhatározó raggal vagy *-i* képzővel szerepelnek. Azért maradnak meg olyan helynevek is, minők pl. *Dötk*, *Becsk*, *Visk*, mert legrendesebb alakjaik *Dötkön*, *Becskén*, *Viskén* és *dötki*, *becski*, *viski*; — holott a *títk*, *lucsk*, *tüsk* tők a nominativusban ezzé váltak: *ti-*

¹⁾ *Pinczeje* h. Dunán túl *pinczejét* is hallani, talán a ragtalan *pincze* hatása miatt; ámbár u. o. ezek is járják: *üveje*, *kieje* e h. *övé(je)*, *kié(je)*. — Más nyelvekben is találkozunk itt-ott a nominativus hatásával, de inkább csak egyes izolált alakokban, pl. az olasz *ciascuno* accusativus is lehet, pedig az *-s* a nominativus jele (= *qui-s-que unus*). A német *jeder-mann* alakilag nominativus, de használják acc-nak s dativusnak.

²⁾ Talán az *ormó* is így keletkezett az *ormos*, *ormozat* helyett ejtett *ormós*, *ormózat*-ból. (Így magyarázta Szarvas a *redő*-t is ezekből: *red*, *redős*, *redős* Nyr. VII: 387.)

³⁾ Német idő- s helynevek sokszor a dativus alakjában állapodtak meg, pl. *weihnachten* (rég. *zu den wihen nachten* = in den heiligen nachten) — *Hohen-burg* (mert rendszeren *auf* v. *in* v. *von der Hohen Burg*) stb. Sőt *Im-hof*, *Ambach* stb. V. ö. a *reggel*, a *délután*, továbbá falurészek s dőlők ilyenféle neveit: *Kertek-alatt* *Temető-felett*. L. Budenz-Album 52.

tok, *lucsk*, *tüsk*. Ez volt az oka, hogy a *casus obliquusok* egybefolyt közös alakja, mely sokkal többször fordul elő a beszédben a nominativusnál, ennek is elfoglalta helyét; pl. olasz *vergine* (= *virginem*, *virgine*, *virginis*), *cenere* (= *cinerem*, *cinere*, *cineris*) szerepelnek a *virgo*, *cinis* nominativusok helyett is.

Némely főnevek jelentésöknél fogva rendszerint birtokviszonyban, még pedig legtöbbször a 3. személy jelével fordulnak elő. Ilyenek jelesen a testrészek nevei, pl. valakinek *arcsa*, *feje*, *szája*, madárnak *szárnya*, *farka*, továbbá a rokonsági nevek: *apám*, *veje* stb., végre még az ilyenek: valaminek *alja*, *főle*, *lője* stb. Azért látjuk, hogy e szók sokszor ilyen alakjokban szerepelnek a régiségben s a népnyelvben akkor is, ha nincs szükség a birtokos vonatkoztatásra,* nevezetesen összetételek első tagjában: *Mého-fájás*, *joha-fájás* Com: Jan. 217. *Ina-szakadozás* («Micsoda ártalmas az ina-szakadozásnál?» stb.) Mad: Préd. 133. 138. *Hátaborda* («Ódálnak, háta bordának fájását enyhíti») Melius: Herb. 130. *Orra-lik* («Az két fül, az két orra lik és az száj») Kopaszság dics. 1598. «Az orra-vére-folyásáról» (egy kis szakasznak czime, ma így volna: az orrvérfolyásról v. orrvérzésről) Web: Am. 103. «A bagolynak fülei körül valami *szárnya formácska* vagyon» Misk: VKert. 434. «Hozzon be *szája-mosó vizet*» (Nép, Kecskemét). *Ujjamustra* ,ujj-minta' (Nép). *Feje-ruha* (Göcsej). «A balta csak jó *kezebeli*» (kézbe való szer; így is: *kézbeli*) Nyr. III: 87. — *Óregapám-*

*) A magyar gyermek, mikor a tárgyak neveit tanulgatja, a testrészek nevét mindig így mondogatja: *ez a lába*, *ez a keze* stb. Érdekes, hogy a rokonsági neveket régebben még szótáraink is sokszor így vették föl: «*apám* *huga*: *matertera*» V-rancs. «*atyám* *nénje*: *amita*; *atyád* *atyajfia*: *patruus*; *frater* *öcsém*, *1 ydm* MA. PP. «*germanus*: *ales öcsém*» C. *beze* [öccse]: *frater minor natu*» MA. *ösöm*: *avus*» Ver. «*ösöd* *atyja*: *abavus*» MA. — Ugyanezt észlelték más oly nyelvekben is, melyek a névszókön megjelölik a birtokos személyét, és absztraháló képesség hiányát vetettek szemökre. Pedig nagyon egyszerűen megmagyarázódik a dolog azzal, hogy az efféle szók sohasem vagy legalább fölötté ritkán fordulnak elő csupaszon. Ugyanilyen eset pl. a plurale tantum, mely éppen az indgermán nyelvekben gyakori, s mely aztán oda viszi a nyelvet, hogy ha egy tárgyról van szó, akkor is a többes alakot használja (ismeretes dolog, hogy a román nyelvek *foglia*, *feuille*-féle nőnemű szavai egyes gyanánt használt többesek), esetleg hibásan vonja el az egyest (pl. ném. *die akte* ebből *die akten*, lat. *acta*).

szék 'zsöllyeszék' (Tata) Nyr. V: 474. *Kedvem-telés* («Hogysem búval megepednem, jobb kedvem teléssel halált is szenvednem»), Philosth. és Florentina 9.

Az ilyen szóknak személyragos alakjai különben is visszahatnak a ritkábban használt más alakokra. Valamint a *hívem, mívem, kövem* puszta nominativus *hū, mū, kō*: ép úgy volt a *szívem, övem* szabályszerű nominativusa régente *szū, ō*. Valamint a *fenyves, hamvas* főneve *fenyū, hamu*: ép úgy volt a *nyelves, nyelvem, szarvas, szarva* szabályos nominativusa *nyelū, szaru*. Az újabb *szív, ōv, nyelv, szarv* főleg a személyragos alakok hatása folytán keletkezett.*) — Ugyanerre a jelenségre nevezetes példa még a *fej* főnév. Régi nyelvünkben a *fej* teljesen ismeretlen s csakis a *fő* járja. Amaz csak a mult században keletkezhetett, nyilván azért, mert e főnév használatának legalább 90 % a a személyragos alakokra esik: *fejem fejed feje* stb. A szabályos *imeg* nominativust kiszorítja az *ing*, mert legtöbbször az *ingem inged inge* alakokkal élünk. — *Alfél* helyett *alfél*, mert *alféle* a legszokottabb alak.

A személyragos alakok közül megint a 3. személy fordul elő leggyakrabban a mindennapi beszédben: azért sokszor találkozunk azzal a jelenséggel, hogy a testrészek nevének s más effélé szóknak alakrendszerére különösen a 3. személy alakjának volt hatása. Ez a hatás kétféleképp jelenkezik: a 3. személy *-ja je* vagy *-a e* jeléből részint a *j*, részint az *a e* hangok mennek át az illető főneveknek egyéb alakjaiba, úgy mintha e hangok a szótőhöz tartoznának.

a) A *j* hang átvitelére legnevezetesebb példa a *száj* neve. Régi nyelvemlékeink majdnem kivétel nélkül így használják: *szám, száád, szája, szánk, szátok, szájok*, továbbá: *szával, szának, szából, szán, szát*, és a nominativus *szá*. A *szájam, száj* stb. alakok utólag keletkeztek a *szája szájok* (és *-szájú*) hatása folytán, mert ezeket a nyelvérzék a helyett hogy így elemezte volna: *szá-ja szá-jok (szá-j-ú)*, így is elemezte: *száj-a száj-ok (száj-ú)*. — Ugyanezt a magyarázatot át kell vinnünk a *háj* szóra is, melynek szabályszerű tője a rokon nyelvek tanúsága szerint csak *há* volna. «Szám száád szája, hája» éppen olyan paradigma, mint pl. «*fám fád fája*»; és ha *száj*

*) *Hū* mellett is soká tartotta magát a *hív*, mert igen gyakran fordul elő a módb. *híven* alak. *Párthív* is van (legalább szótárainkban), mert rendszeren csak így használjuk: a *párthívek, párthívei* (vkinek) stb.

háj véletlenül nem testrészek nevei volnának s nem birtokviszonyban szereplnének legtöbbször, akkor ma ragtalan alakjok okvetlen így hangzanék: *szá, há*, mint a harmadiké *fa*. Bizonyáságul elég, ha még csak a finn nyelvet idézzük, mert ott e három szó csakugyan egyformán végződik: *suu, kuu, puu*. (V. ö. még *má-s* = f. *muu*.) — A *mell* főnevet a nép nyelve ma nagyrészt¹⁾ így ejti *melly, mejj* (*mejjem, mejjed*), valószínűleg a 3. szem. *mell-je* (*mejjé*) mintájára, míg a *mellett mellé* ejtése megmaradt tiszta *ll-el*. (Lehet, hogy így keletkeztek már régebben az *ujj* és *máj* alakok e h. **úl, *mál*, mert az *l* szabályosabb megfelelője az eredeti *d*-nek). A szarvasmarha *tarkó-jának* ez a neve: *tar, tarj*, a lóénak *mar, marj, morj*: a *tarj marj* alakok nyilván úgy vannak elvonva a 3. személynek ilyen elemzéséből: *marj-a, tarj-a*.²⁾ — Ismét a *melly*-hez hasonló módosulás az *alj, aly, aljas, févajj* (e h. *fév-al, fej-al*, Nyr. IX:91) stb., melyek az *alja* kedvéért lettek az eredeti *al-ból*, míg *alatt alá* megmaradtak tisztán, úgy mint amott *mellett mellé*. — A *hēja, hēja* analogiájára mondják régi írónk: *hējod, hējok* stb. (hējoddal voltunk = nélkülöd). — A *vő-fél-ből vőfély* lett a *vőfélje vőfélye* miatt. Az *anyjostul* alakba is föl van véve a 3. személy *j-je*. Hasonlóképp nevezi egy nyelvjárásunk a him madarat *apjók*-nak (Nyr. IX:566), holott *apók* volna az *anyók*-nak törvényes párja.³⁾ — A 3. személy analogiájára írja Faludi ezt a szabálytalan alakot: *párjad* (110. l.) e h. párod, feleséged; s egy jelenkori versírónk: «Legyen megáldott *aprajad-nagyod*» (MSalon 1884, 390.⁴⁾ — Az anyányit *anyá-*

¹⁾ Nem csak Tiszán túl, mint Szarvas véli (Nyr. XVI:423), hanem Dunán túl is jobbra. Ezelőtt az irodalomban is nagy divatja volt a *melly, mely, melj* alaknak, szótáraink is régebben így szokták írni (még Kreszu. és Kassai is). — Még a szövegbeli esetekhez csatolhatjuk ezt is: *ülety*: a nadrágnak és a gatyának ülőrésze, feneke. Nyr. V: 271 (Rimaszombat; talán csak a közlő vonta el így.)

²⁾ Ilyen a *lojja, lojjás hús*, sőt talán az *orja, orjás hús* is, csak hogy ezek az egész *-ja* szótagot egyesítették a tövel; v. ö. Nyr. XIV:366.

³⁾ V. ö. még: «*anngotlan* csitkó» (Háromszék) Ny.Közl. III:16. és *két-attyú*: bipater MA.

⁴⁾ Megint Faludi írja (33): *aldjunk*, s ennek a székely népnyelvben találunk társait: *aldjam* Kriza 484, *hoddjad* Népk. III:278. — V. ö. az *előjbe* analogiájára (azaz *előibe, elő-je-be*): «Pilátus *előjtekben* adta az én ártatlanságomat» Cationale, ed. Bogisich 43. Rövidebben Faludinál: *előj-*

jos-nak is mondja a nép (Tájsz.) s a tetéset, tetőset *tetejes*-nek; ¹⁾ ezek ép oly képzések, mint az említett *aljas*. (Hasonló még a háromszéki *széljes*, *széjes* e h. széles, mert u. o. széle helyett azt mondják *szélje széje*; továbbá *sorjos* e h. soros? I. M. Nyszet VI:220, 241).

b) Más esetekben meg az *a e* hang megy át a 3. személyből a többi alakba. Alig szenved pl. kétséget, hogy a *fele-barát* ezt az alakot a sűrűen ismétlődő *fele-barátjá*-nak köszöni; ép olyan elvonnás ez, mint *egyet-mást*: *egyet-más*. — A mai *zúza* nyelvemlékeinkben még *zúz* (*máj, zúz» Com: Jan. 51. ő zúzjoknak: *jecoris eorum* Bécsi C. 199. az ő begyek és zuzzok Misk: VKert. 8), s a mai *zúzák*, *zúzád* a 3. személyből kapták *á*-jokat. Ép így válik érthetővé, hogy a mai *tompóra*, *tomporám* régenté *tompor*, *tomporom* volt. A Balatonvidéken *máj* helyett *mája* járja, s innen aztán azt mondják: *májám*, *májád*, *májája*. Ormánságban a tojás sárgáját egyszerűen így nevezik: *széka* (ez olyan önállósított birtokos alak, mint a *fehérje*, I. Nyr. XV:). Kemenesalján a puskaportartót így hívják: *szarva*. — Valószínűleg éppen így keletkezett *pof*-ból (*pofon út*, *pofoz*) a *pofa* (*pofáz*, *pofás*) és *arcz*-ből az *arcza*, *arcza*. — A *gög* és *gége* szók azonosak, *gögös* a. m. géges, begyes. A *gége* tehát valószínűleg a 3. személy jelével van bővülve.²⁾

Az eddigiekben mindenütt belső analogiával volt dolgunk, a mennyiben az analogia itt egy-egy szó alakrendszerén

tek e h. elétek 565. Fűben heverőktől hallottam egyszer: «Hol az én végem és a te *dejed*!»

¹⁾ Így Héviz-Györkön (személyes tapasztalatom), Somogyban (Nyr. III:140) s egyebütt (III:326). A *teteje* analogiájára még ezt az igét is használják: *tetejéz* e h. tetéz s ezt a melléknevet: *tetejetlen* e h. tetétlen tetőtlen («A vecsei tetejetlen csárda», dunavesci népdal kezdete). Sőt régebb szótáraink a főnévnek is említnek ilyen alakját: *tetej* (MA. PP. SzD.) *hegy-tetej* (SzD.). Ezt úgy látszik csak a szótárírók vonták el s így nem igen lehet ősrégi alak, mint Szarvas véli (Nyr. XVI:423). Márton József még ilyent is esínált: *dej* (kozdet, lat. szót. s. v. vestibulum).

²⁾ Néhány hapax-legomenon: *gyomraia* 1571. Tad. Tár. II:226. *fejje agyájába* Gvad. RP. 40. *bajezája* (Göcselj) MNyszet. II:409. «mind a két *szarvája* kigyün» Soprony (odaváló lánytól hallottam; ezt és az előbbi egy sopronymegyei hallgatóm is megerősítette); «a *gyuhádba*: *gyomrodba*» Somogy, Nyr. X:476. A Nyr. II:427 és 184. közölt *gyuha* és *éha* talán a közlőknek tulajdonítandó; az utóbbi helyen az *éhom* alak is meg van említve («fáj az *éhom*» I. szem.).

belül működik, úgy hogy egyazon szónak különböző nyelvtani alakjai hatnak egymásra. Ezzel szemben áll a külső analogia, melynél fogva különböző szóknak párhuzamos alakjai vannak hataással egymásra, pl. két szónak tárgyesete vagy többes alakja. Ez sokkal ismertebb jelenség az előbbinél s azért itt elég lesz egynéhány példát említeni. Hogyha a nyelv idegen szókat vesz át vagy új szókat képez, ezek — vagy mindjárt, vagy idővel — a hasonló hangzású vagy képzésű, régebb szók ragozását követik. Így pl. a latin *circulum*-ból meghonosított *czirkalom* nem így vette föl a ragozat s képzőket: *czirkalomot*, *czirkalomoz*, hanem követte a *hatalom*, *bántalom*-féle szók analogiáját: *czirkalmat*, *czirkalmaz*, mint *hatalmat*, *bántalmaz*. Az idegen eredetű *pohár mozsár*-féle szókat régi nyelvünk még folyvást így ragozza: *pohárt mozsárt*, *pohárok mozsárok*, s csak újabb korban igazodnak ezek a *madár egér*-félék után, azért mondjuk ma: *poharat mozsarat*, *poharak mozsarak*. — Az *álm* és *érdemel*-féle szókat így ragozzuk: *álmot*, *érdemek*, mert a tő *álm* és *érdeml*, s régi emlékeinkben így hangzik a ragtalan alak is: *álm* az alanyeset, *érdeml* a 3. személy. De már pl. *bokor* és *gyötör*, soha sem hangzottak így: *bokr*, *gyötör*, mégis **bokorok*, **gyötörök* helyett azt mondjuk: *bokrok*, *gyötörök*, mert ezeknek amazok szolgáltak a ragozásban mintául. — A 3. szem. *huga* mellé képeztek ilyen 1. s 2. személyt: *hugám*, *hugád* (e h. *hugom*, *hugod*), nyilván az *öcsém*, *öcséd*, *öccse* stb. mintájára. (A *hugám*, *hugád*-ból viszont itt-ott ilyen 3. szem. fejlődött: *hugája*.)*

A külső analogiának még egy-két furesa esetét említem csak. Ez az összetétel *szédte-vette* olyan mindennapi a magyar beszédben, hogy nyelvérzekünk a második igét ép úgy elemzi, mint az elsőt, vagyis úgy, mintha *véd-* volna a töve, azért mondjuk aztán: *szédett-védett* e h. *szédett-vétt*. Már a XVII. sz.-ban írja Lépes B. (FTük. 194): «Aprónként *fölszedik vedik*, elköltik füzetéseket.» — Csak így magyarázhatni meg ezeket az alakokat: *edve*, *idva*, melyeket *éve*, *iva*

* Faludi még csak így írja *tákor*, ma: *tákorok*. A nép e h. *örömet* már kezdi azt mondani: *örömet*. A papíros tárgyesetét így is mondják: *papírossat* (Nyr. II:144; így már Hallernál HHist. II:27), anal. *piros pirossat*. Hallottam egyszer *posztoszet* e h. *posztoszt*, anal. *szél szélet*. Némelyek a *leg* accusativusát így képezték: *leget*, s az *é-ét* így: *evet* (eméz pl. UngvTóthL: Vers. 98, 114), anal. *ég eget*, *név nevet*.

helyett használnak Győr megyében (saját tapasztalatom) és Nyitrában (Tömlő Gy. értesítése). Nyilván az *éttem ittam* alakokat elemezték így *éd-tem id-tam*, mint *széttem = széd-tem*. — Veszprémben a *hí, szí*-féle igék magánhangzó előtt többnyire *l* hanggal bővülnek: «*majd ide hílom*» (magam hallottam, s több effélet), «*észil ü szivart*» (elszi egy sz. Nyr. IX:282). A bővülést az okozta, hogy az *l*-es igék is csak magánhangzók előtt tartják meg az *l*-et, pl. *kerü gondá (gondol), kerüj, gondáj, kerüne gondáná, de kerülöm, gondolom, kerülünk, gondolunk, kerül-é gondol-é, kerül-éj-forintba* stb.

Az előadott töváltozásokkal néha karöltve jár az az érdekes jelenség, melyet különböztetésnek mondunk (differenzirung): az olyan tök ugyanis, melyek kétféle jelentésben használatosak, néha mindenik használatukban más-más hangalakot fejlesztenek. Láttuk már fönt a *kerék* és *kerék* szókat, melyek régebben egyformán hangzottak. Még szembezőköbb a mai *fej* és *fő* közti különbség: míg a főnév ma rendszeren *fej*-nek hangzik, a melléknév megmaradt *fő*-nek (*fő-ispán, fő-iskola, fő különbség*), mert eltérő jelentésénél fogva nem eshetett a *fej*em, *fejed* alakok hatása alá.¹⁾ — *Hamu* és *hamc*, mindakettő a régi **hamuv*-ból lett (HB. *chomuv*), de ma az első jelenti csak a valóságos hamut, a fa hamuját (v. még hamvát), míg a második az átvitt értelemhez fűződött, mert ez rendszeren birtokviszonnyal jár, melyben megmaradt a *v*: a *gyümölcs hamva, a holtak hamvai*, s azért aztán *hamv-veder*. Háromszékben «a *szarv* csak mint épületfödél kötészete *szaru* v. *szaru-fa*» (MNyelvészet VI:241.) az irodalomban *szaru* jelöli az anyagot is (*szaru-mű, szaruból készült mű, szaru-hártya*), míg a testrészt maga *szarv*, l. fönt 40. l.²⁾ Azt mondjuk *hő szeretet, hő érzelem*, ellenben mint főnevet *hévvel szeretni, nemes hévvel szólni*, mert *hevében szól, az érzelem heve készíti szólni* (*hő: heve = szó: szava*). A főnév csak fizikai értelmében *hő; hővezető, hőforrás* (a nap) stb. — Az időpontot jelölő *dél* tárgyesete csak *delet*, de a világtájt jelölő *dél-é* így is lehet: *délt*; pl. «Shawondasee kapta délt, s az ádáz, zord Kabibo-

¹⁾ Megint más alakot mutatnak más jelentéssel kapcsolatban a dunántúli *hetfe hetfen* (Fehér vm. Nyr. IX:284), sőt *hetve, heteén* (Veszprém) e h. *hétfő, hétfön*.

²⁾ Ismét más alak más jelentéssel: *szarva* „puskaporartó” l. fönt 42. l.

nokka éjszakot.» (Magy. s a Nagy Világ V:400.) U. o. «Harsogott a bércz patakja, völgyek *érje*.» Ellenben a testnek ere van. — A víz *habz-ik*, ellenben az ember *haboz-ik*; a fájdalom *érz-ik*, de a fájdalmat nemcsak *érz-ik*, hanem *érz-ik* is az emberek; v. ö. még *végződik* (magától) és *végeződik* (= végeztetik), *szól* és *szaval*, *jós* és *javas* stb.

Ha az iménti esetekben egyazon szótó kétféle, két szóvá fejlődött: vannak viszont olyanok, melyekben elemeikre nézve különböző szótók egy paradigmává egyesülnek. Így pl. *apám apád apja, néném nénéd nénje* stb., melyekben az 1. s 2. személy *á é*-je valószínűleg kicsinyítő képző (l. Nyr. V:481). Szintúgy kicsinyítő képző lehet a *fiú ú*-ja, de azért «az apa és a *fiú*» = «az apa és *fi-a*». Így viszonylanak egymáshoz a latin *senec-* és *sen-* tök (*senex senectus; sen-em sen-atus*); és végre az összes úgynevezett heterokliták, minők *supellez supellectilia, hilarus: hilaris*, sőt a defectívák, minők *fero: tuli: latum, ὄραω: ὄρωπα: ὄρεῖν*.

TARTALOM.

	Lap
I. A tőnek régi véghangja	4
1. A rokon nyelvek tanúsága	4
2. A nyelvemlékek tanúsága	13
3. Idegen szók tanúsága	20
4. A segédhangzás elmélet	22
A kötőhangzó	29
II. A tőváltozások okairól	34